3–4 | 2022

český časopis historický

The Czech Historical Review

Ročník 120 / Založen 1895

CCH-3-4 text.indb 533 23.11.2022 17:20:17

© Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2022

ISSN 0862-6111 (tištěná verze / print)
ISSN 2570-9208 (elektronická verze / electronic)

CCH-3-4 text.indb 534 23.11.2022 17:20:17

OBSAH | *CONTENTS*

Studie / *Studies*

FANTYSOVÁ MATĚJKOVÁ Jana
„S'en puis parler plus clerement".
Guillaume de Machaut jako dvorský úředník a básník na dvoře
Jana Lucemburského (ca 1323–1346) 541
("S'en puis parler plus clerement":
Guillaume de Machaut as court officer and poet at the court
of John of Luxembourg [ca 1323–1346])

SANDER-FAES Stephan Karl
Herrschaft, Steuern und Bürokratie nach dem Weißen Berg:
Die Eggenberger Herrschaften und der Habsburgisch-Ständische
Verwaltungsapparat (c. 1650–1720) 607
(Domination, Taxation, and Bureaucracy after White Mountain:
The Eggenberg Domains and the Habsburg-Territorial Administrative
State [c. 1650–1720])

GARLOFF Mona
Count Franz Anton von Sporck and His Books:
Official and Clandestine Book Printing in Early 18th Century Europe 653
(Hrabě František Antonín Špork a jeho knihy.
Oficiální a tajný tisk knih v Evropě na počátku 18. století)

ŠEDIVÝ Miroslav
Vliv mezinárodních událostí na postoj Němců vůči Čechům
v letech 1839 až 1848 679
(The influence of international events on the attitude
of the Germans towards the Czechs in 1839 through 1848)

NEŠPOR Zdeněk R.
Bohoslužebné objekty Církve československé (husitské) v kvantitativní optice 713
(The places of worship of the Czechoslovak [Hussite] Church in quantitative optics)

ZALIETOK Nataliia
British and Soviet male veterans' perception of the issue of women's military service in the Second World War 747
(Vnímání problematiky vojenské služby žen ve druhé světové válce britskými a sovětskými válečnými veterány)

HOLUBEC Stanislav
České a polské Krkonoše 1945–1963: Mezi ochranou přírody a modernizací 777
(The Czech and Polish Krkonoše [Giant] Mountains 1945–1963: Between Nature Conservation and Modernization)

Přehled bádání / *Research overview*

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ Radmila
Historie a smysly: Dějiny smyslů jako směr historického bádání 835
(History and the Senses: Sensory History as a Field of Historical Inquiry)

Obzory literatury / *Review articles and reviews*

Recenze

Petr PAVELEC – Martin GAŽI – Milena HAJNÁ (edd.)
Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii 859
(Tomáš Sterneck)

Kateřina ČAPKOVÁ – Hillel J. KIEVAL (eds.)
Židé v českých zemích. Společná cesta dějinami 861
(Zdeněk R. Nešpor)

Karl BORCHARDT
Documents Concerning Central Europe from the Hospital's Rhodian Archives, 1314–1428 868
(Ivan Hlaváček)

Stephan FLEMMIG
Zwischen dem Reich und Ostmitteleuropa. Die Beziehungen von Jagiellonen, Wettinern und dem Deutschen Orden (1386–1526) 872
(Jaroslav Pánek)

Vladimír RŮŽEK
Dvě (propedeutické) studie ze starší české a evropské heraldiky 875
I. Česká panovnická a šlechtická reprezentace v knihách erbů, armoriálech a rolích do konce Václava IV.
II. Úřad krále erbů Ruwieren, Václav Lucemburský a Brabantský, heroldi, jejich postavení a funkce
(František Šmahel)

Michael HOCHEDLINGER – Petr MAŤA – Thomas WINKELBAUER (Hg.)
Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. 884
Band I/1-2: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen
(Jaroslav Pánek)

Géza PÁLFFY
Hungary between Two Empires 1526–1711 889
(Rostislav Smíšek)

Dirk Jacob JANSEN
Jacopo Strada and Cultural Patronage at the Imperial Court. The Antique as Innovation 893
(Jaroslav Pánek)

Daniela TINKOVÁ
Bez zpěvů a bez zvonění. Dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17.–19. století 900
(Václav Grubhoffer)

Václav SMYČKA
Objevení dějin. Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století 904
(Jiří Hrbek)

Johannes FEICHTINGER – Brigitte MAZOHL
Die österreichische Akademie der Wissenschaften 1847–2022. Eine neue Akademiegeschichte I–III 909
(Ivan Hlaváček)

George Frost KENNAN
Z Prahy po Mnichovu. Diplomatické zprávy 1938–1940 913
(Jiří Friedl)

Vít MACHÁLEK
Prezident lidskosti. Životní příběh Emila Háchy 916
(Josef Tomeš)

Christiane BRENNER – Michal PULLMANN – Anja TIPPNER (eds.)
After Utopia. Czechoslovak Normalization between Experiment and Experience, 1968–1989 923
(Zdeněk R. Nešpor)

Richard J. EVANS
Eric Hobsbawm. A Life in History 927
(Jiří Lach)

Radim JEŽ – Lenka NOVÁKOVÁ – David PINDUR a kol.
Vratimov. Jedno město, dva příběhy 934
(Lukáš Fasora)

Zprávy o literatuře 939

Z vědeckého života / *Chronicle*

Světový kongres historiků
XXIII. mezinárodní kongres historických věd v Poznani 959
(Jaroslav Pánek a kolektiv)

Sjezd českých historiků
12. sjezd českých historiků v Ústí nad Labem
(pohledem tří doktorandů) 1001
(Filip Binder – Jakub Raška – Michal Vokurka)

Alain Soubigou – čestný člen Sdružení historiků ČR 1013
(Michaela Hrubá – Jiří Kocian)

Nekrolog

Jiří Kaše (6. srpna 1946 – 31. března 2022) 1017
(Pavel Bělina)

Knihy a časopisy došlé redakci 1021

Výtahy z českých časopisů a sborníků 1021

CCH-3-4 text.indb 539 23.11.2022 17:20:18

STUDIE

Bohoslužebné objekty Církve československé (husitské) v kvantitativní optice[1]

ZDENĚK R. NEŠPOR

ZDENĚK R. NEŠPOR: The places of worship of the Czechoslovak (Hussite) Church in quantitative optics

Through a quantitative methodology, the study analyses the places of worship of the Czechoslovak (Hussite) Church, which was established in 1920 as a secession from the Roman Catholic Church and became the second (today the fourth) largest Czech church. At the beginning of its existence, the church took over 132 Roman Catholic churches and chapels and later tried to at least share them, but within a few years it had to give up most of the illegally taken objects. Therefore, before the mid-1920s, it began the large-scale construction of its own churches (following the example of the old Unity of the Brethren, called congregations), which lasted until the beginning of the 1940s. The result was 143 new congregational buildings, a significant part of which used progressive architectural features, and another 55 congregations were created by adapting other buildings (including several synagogues). However, despite the great dedication of church members and the support of the state, it was not possible to secure their own cult spaces for all the then existing religious communities, the number of which also increased after the end of the Second World War (mainly due to the resettlement of the

1 Článek vznikl v rámci projektu GA ČR, reg. č. 21-01429S, a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace, RVO č. 68378025; autor za tuto podporu děkuje.

CCH-3-4 text.indb 713 23.11.2022 17:20:25

borderlands). The solution was to take over (60) churches of the abolished German Protestant Church and other (46) synagogues, as well as a large number of other buildings – from 1945 to the present, only 13 new church buildings were built, while 350 other buildings were only taken over by the church or adapted for its own purposes. If the communist regime relatively supported the Czechoslovak (Hussite) Church in the late 1940s and 1950s, a direct or indirect negative consequence of this support was a lower long-term usefulness of the respective buildings. While 162 (80%) of the congregational buildings acquired by the church before 1943 are still serving today, only 193 (54 %) of the later buildings are still serving.
Keywords: Czechoslovak Hussite Church – modern religion – Czechoslovakia 1918–1992 – church – congregational (meeting) house – prayer hall – modern church architecture

Současné rozšiřování virtuální reality to možná (částečně) změní, v dlouhé historii lidské religiozity nicméně bezezbytku platilo, že sociální části náboženského dění (kult) se neobešly bez sakrálních prostor, kvůli nepříznivým či nejistým přírodním podmínkám obvykle uměle vytvořených. (Nejpozději) od neolitu (nejméně) do počátku 21. století se tak veřejné nebo i další kultické úkony děly v chrámech, ať už si pod tím představíme cokoli, a bohové nebo přinejmenším jejich reprezentanti v těchto prostorách také (alespoň příležitostně) sídlili.[2] Ostatně proto ve významné části indoevropských jazyků termíny pro „církev" a „kostel" splývají. Vznik každého nového náboženského společenství (církve) proto vyžadoval, aby takovéto sakrální prostory v odpovídajícím počtu co nejdříve získala, ať už cestou konfiskace existujících chrámů jiných náboženských společenství, transformace objektů vzniklých za jiným účelem, nebo konečně prostřednictvím nové výstavby. Dějiny evropské religiozity – včetně té implicitní – poskytují bezpočet příkladů od předkřesťanských dob a rané christianizace, až po megalomanské stavební projekty (a konverze či adaptace objektů) v režii moderních totalitárních ideologií a režimů. V tomto článku se zaměříme na specifikum českých náboženských dějin 20. století – Církev československou (husitskou),[3] která jako jediná z „národněka-

2 Mircea ELIADE, *Patterns in Comparative Religion*, New York 1958; Harold W. TURNER, *From Temple to Meeting House*, The Hague 1979; Norbert C. BROCKMAN, *Encyclopedia of Sacred Places*, Santa Barbara 1997.

3 Název Církev československá husitská se užívá od roku 1971, do té doby pouze Církev československá (zpočátku někdy rovněž Československá církev), v letech 1940–45 nuceně Církev československomoravská; synonymně je užívána zkratka CČS(H).

CCH-3-4 text.indb 714 23.11.2022 17:20:25

tolických" církví vzniklých po první světové válce v nástupnických státech po Rakousku-Uhersku neupadla v zapomnění a/nebo neskončila s několika stovkami stoupenců, ale stala se dlouhodobě významnou součástí náboženského spektra příslušné společnosti.

Církev československá (husitská) byla po většinu dvacátého století druhou a od roku 1991 je třetí, respektive dnes čtvrtou největší českou církví,[4] a v národním i mezinárodním měřítku vynikla celou řadou dalších modernistických a teologicky liberálních charakteristik. Po počátečním koketování s pravoslavím se jako jediná větší evropská církev (na několik dekád) připojila k hnutí svobodného křesťanství,[5] podporovala pohřeb žehem[6] a dala velký prostor moderní architektuře,[7] po miniaturní unitářské náboženské společnosti byla první českou církví, která přikročila k ordinaci žen,[8] a měla i první ženu – biskupku ve střední a východní Evropě. To vše přitom jsou jen příklady výjimečnosti a výraznosti daného společenství, třebaže by se naopak daly snadno najít také projevy jeho konformity a oportunismu. O obojím však víme překvapivě málo – po sto letech samostatné existence Církve československé (husitské) nejsou odpovídajícím způsob zpracovány její dě-

4 *Náboženské vyznání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu v letech 1921–1991*, Praha 1995; Zdeněk R. NEŠPOR – Zdeněk VOJTÍŠEK, *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*, Praha 2015, s. 596–661; https://www.czso.cz/csu/scitani2021/nabozenska-vira (22. 6. 2022).

5 CČS(H) byla spolu s Náboženskou společností československých unitářů jediným českým společenstvím, které vstoupilo do Mezinárodní asociace pro náboženskou svobodu (IARF) – členství bylo ukončeno v roce 1971, zatímco již v roce 1964 církev naopak vstoupila do Světové rady církví. K (americkému) „svobodnému křesťanství" srov. Gary DORRIEN, *The Making of American Liberal Theology I.–II.*, Louisville – London 2001–03.

6 Zdeněk R. NEŠPOR – Olga NEŠPOROVÁ, *„V žáru lásky se život započal – v žáru ohně se končí." Čtyři pohledy na vývoj kremačního hnutí v české společnosti*, Soudobé dějiny 18, 2011, s. 563–602.

7 Markéta SVOBODOVÁ, *Architektonický vývoj sakrálních staveb Církve československé husitské ve 20.–40. letech 20. století*, in: Aleš Filip – Norbert Schmidt (eds.), Dům Boží a brána nebe ve 20. století. Studie o sakrální architektuře, Brno – Mikulov 2009, s. 84–97; Petra ŠTERNOVÁ, *Církev československá husitská a její sbory v Libereckém kraji*, Fontes Nissae – Prameny Nisy 14, 2013, č. 1, s. 44–69; Ladislav ZIKMUND-LENDER, *„Vynikati útulností a ladností." Sbory Církve československé husitské v Královéhradeckém kraji z 20. a 30. let 20. století a jejich památkové zhodnocení*, Zprávy památkové péče 75, 2015, č. 2, s. 115–124; *Sakrální architektura 20. století v Ústeckém kraji*, Ústí nad Labem 2017; *Sbory církve Československé husitské – architektonické dědictví našich regionů*, Praha 2018.

8 Zdeněk R. NEŠPOR, *Bez slávy i bez diskuse, aneb ordinace žen v českých církvích*, Lidé města 22, 2020, s. 37–57.

CCH-3-4 text.indb 715 23.11.2022 17:20:26

jiny.[9] Díky počátečním polemikám[10] a v posledních letech díky soustředěnému badatelskému úsilí Pavla Marka jsou dobře zpracovány počátky církve,[11] tato témata přitom rezonují i v zahraniční literatuře.[12] Ale to je prakticky vše, jako by právě v případě historiografického uchopení církevních dějin platil uštěpačný bonmot Ferdinanda Peroutky, že „její zrod byl největším jejím výkonem"[13]!

Z „pozdějšího života Panny" dosud víme jen velmi málo. Kromě výše uvedených témat byly hlouběji studovány životní osudy nejvyšších představitelů církve – které v určité míře poskytují obraz jejího celkového směřování,[14] perzekuce věří-

9 Hlavním producentem přehledů dějin CČS(H) je sama církev, tomu odpovídá jejich namnoze propagační charakter; nejdůležitější milníky tohoto vývoje představují: Karel FARSKÝ, *Z pode jha. Vznik Církve československé*, Praha 1921; Ferdinand PRÁŠEK, *Vznik Československé církve a patriarcha G. A. Procházka,* Praha 1932; Miloslav KAŇÁK, *Církev československá v historickém vývoji a přehledu,* Praha 1946; TÝŽ (ed.), *Padesát let Československé církve. Sborník studií pracovníků Husovy fakulty, věnovaný půlstoletí CČs,* Praha 1970; Tomáš BUTTA (ed.), *90 let Církve československé husitské,* Praha 2010; Vladimír HRABA, *Víra, naděje, láska. Počátky, vývoj a současnost Církve československé husitské,* Hradec Králové 2017; Tomáš BUTTA, *Církev československá husitská a její cesta dějinami s Kristovým posláním,* Praha 2019.

10 Zejm. František CINEK, *Církev zbudovaná na frázích,* Olomouc 1923; TÝŽ, *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925,* Olomouc 1926. Polemický, až nenávistný charakter má i relativně pozdní sumarizace informací pro zahraniční publikum z pera dalšího římskokatolického duchovního: Ludvík NĚMEC, *The Czechoslovak Heresy and Schism. The Emergence of a National Czechoslovak Church,* Philadelphia 1975.

11 David FRÝDL, *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky. Snaha o reformu katolicismu v Čechách a na Moravě,* Brno 2001; David TONZAR, *Vznik a vývoj novodobé husitské teologie a Církev československá husitská,* Praha 2002; Pavel MAREK, *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924),* Brno 2005; TÝŽ, *Emil Dlouhý-Pokorný. Život a působení katolického modernisty, politika a žurnalisty*, Brno 2007; TÝŽ, *Česká reformace ve 20. století? K zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920–1924,* Olomouc 2015; TÝŽ, *Biskup Gorazd (Pavlík). Životní příběh hledání ideální církve pro 20. století,* Olomouc 2019, vedle řady drobnějších nebo partikulárnějších studií.

12 Rudolf URBAN, *Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche*, Marburg 1973; Ulrich DASKE, *Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche in der deutschen theologischen Literatur und in Selbstzeugnissen,* Frankfurt am Main 1987; Martin SCHULZE WESSEL, *Revolution und religiöser Dissens. Der römisch-katholische und der russisch-orthodoxe Klerus als Träger religiösen Wandels in den böhmischen Ländern und in Russland 1848–1922,* München 2011; Daniel JUREK, *Eine kleine Kirche in Europa. Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche im Wandel zwischen Nationalkirche und europäischem kirchlichen Akteur,* Göttingen 2019; všechna tři podle názvu obsažnější díla přitom věnují výrazně nadproporční část textu počátkům církve.

13 Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu* I.–IV.*,* Praha 1991, s. 901.

14 Miloslav KAŇÁK, *Dr. Karel Farský. O životě a díle prvního patriarchy Církve československé,* Praha 1952; Václav KADEŘÁVEK – Zdeněk TRTÍK, *Život a víra ThDr. Karla Farského,* Praha 1982; Jaroslav HRDLIČKA, *Život a dílo prof. Františka Kováře. Příběh patriarchy a učence*, Brno 2007; TÝŽ, *Patriarcha Dr. Miroslav Novák. Život mezi svastikou a rudou hvězdou*. Brno 2010. Naopak další životopisy patriarchů mají spíše popularizační, metodologicky ne vždy odpovídající

CCH-3-4 text.indb 716 23.11.2022 17:20:26

cích v období nacismu a komunismu,[15] případně lokální dějiny jednotlivých kongregací (náboženských obcí).[16] Z obecnějších témat pak především církevní organizace,[17] eklesiologie a specifická liturgika[18] a nejnověji se objevily pokusy o biografické podchycení nejvýznamnějších církevních osobností,[19] zatímco snaha protestantských církevních historiků včlenit dějiny CČS(H) do širšího výkladu dějin českých „neřímskokatolických" církví po druhé světové válce v tomto ohledu mnoho nového nepřinesla.[20] Skvěle na tom však nejsme ani ve výšeuvedeném přípa-

charakter: Stanislav LAHODNÝ, *Farský a naše dny,* Praha 1955; Martin CHADIMA, *Dr. Karel Farský. I. patriarcha Církve československé (husitské)*, Hradec Králové 2017, TÝŽ, *Gustav Adolf Procházka. II. patriarcha Církve československé (husitské) a jeho doba*, Hradec Králové 2019.

15 Martin JINDRA, *Strážci lidskosti. Dvanáct příběhů příslušníků Československé církve (husitské) vězněných po únoru 1948,* Praha 2007; Tomáš BUTTA – Martin JINDRA – David FRÝDL, *Církev československá v domácím odboji za 2. světové války. Sborník k 65. výročí rozhlasového vysílání z Husova sboru v Praze-Vinohradech,* Praha 2010; Martin JINDRA, *Česká pravoslavná církev od Mnichova po obnovu v roce 1945,* Praha 2015; TÝŽ, *Sáhnout si do ran tohoto světa. Perzekuce a rezistence Církve československé (husitské) v letech 1938–1945*, Praha 2017.

16 Na tomto místě samozřejmě není možné evidovat všechny lokálně historické sondy, jejichž počet jde již nepochybně do stovek. Z literatury poslední doby se však sluší upozornit na několik studií erudovaně pojednávajících lokální a regionální dějiny CČS(H) v kontextu širšího náboženského vývoje: *Počátky Církve československé husitské v severovýchodních Čechách 1920–1925*, Hradec Králové 2008; Martin JEMELKA – Jakub ŠTOFANÍK, *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů. Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938),* Praha 2020; Patrik VEDRAL, *Kříž a rudý prapor. Náboženský vývoj Plzně za první republiky (1918–1938),* Praha 2020.

17 Veleslav RŮŽIČKA, *Organisační vývoj ústředních orgánů církve českomoravské do 9. ledna 1921*, Náboženská revue CČM 13, 1941, s. 241–249, 298–303, 365–370; TÝŽ, *Organisační vývoj ústředních orgánů církve československé od prvního valného sjezdu do první ústavy*, Náboženská revue CČS 22, 1951, s. 370–375; 23, 1952, s. 77–87, 118–119, 153–163; 24, 1953, č. 2, s. 69–96, č. 3, s. 21–30; Milan SALAJKA, *Proces ustavování a duchovní správy náboženských obcí Církve československé husitské 1920–2000. Komentovaný přehledný manuál,* Praha 2003; Zdeněk R. NEŠPOR, *Sto let Českobratrské církve evangelické a Církve československé (husitské): Náboženské organizace, společenská poptávka a racionalita řízení*, ČČH 116, 2018, s. 1059–1078.

18 Pavel KOLÁŘ, *Otázka univerzality liturgického slavení a její význam pro liturgický život CČSH*, Theologická revue 89, 2018, s. 18–37; TÝŽ, *Od mateřského jazyka k českému obřadu. K utváření bohoslužebné praxe Církve československé v letech 1920–1971*, Lidé města 24, 2022, s. 59–88; Jiří VOGEL, *Církev v sekularizované společnosti. Studie k husitské eklesiologii,* Brno 2005; TÝŽ, *Struktura identity CČSH*, Theologická revue 86, 2015, s. 389–396. Ústřední teologické periodikum CČS(H) - (v letech 1929–67 Náboženská revue CČS, od roku 1968 Theologická revue CČSH, resp. od 1992 Theologická revue při zachování původního číslování ročníků) - přirozeně obsahuje i celou řadu dalších článků k otázkám vývoje, identity a specifických rysů církve.

19 Zdeněk R. NEŠPOR, *Malý slovník českých nekatolických náboženských osobností 20. a 21. století,* Praha 2019; Martin JINDRA – Marcel SLADKOWSKI (eds.), *Biografický slovník Církve československé husitské,* Praha 2020.

20 Peter MORÉE – Jiří PIŠKULA, *„Nejpokrokovější církevní pracovník." Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969,* Benešov 2015.

CCH-3-4 text.indb 717 23.11.2022 17:20:26

dě církevního stavitelství: zatímco nejznámější skvosty meziválečné církevní architektury byly analyzovány opakovaně a v hloubce snad již dostatečné (řada z nich je ostatně klasifikována jako kulturní památky),[21] stejně jako účast umělců prvního řádu na jejich budování a výzdobě,[22] v ostatních případech dosud chybí i jen prostá evidence. Podobně zatímco byl podchycen poválečný zápas mezi Církví československou (husitskou) a Českobratrskou církví evangelickou o chrámy a další majetek likvidované Německé evangelické církve,[23] obdobně rozsáhlý soubor CČS(H) převzatých synagog a jiných židovských sakrálních prostor dosud byl představen jenom populární formou.[24]

Cílem tohoto článku je existující poznatky doplnit a systemizovat, abychom měli k dispozici úplný přehled vzniku/převzetí, vývoje a případně i zániku a dalších osudů sakrálních staveb a prostor Církve československé (husitské), nejčastěji, třebaže nikoli výlučně nazývaných po symbolickém, případně skutečném otci tohoto společenství – Husovy sbory, respektive sbory Dr. Karla Farského.[25] Vycházíme přitom z archivního, textového i orálněhistorického materiálu, který byl v letech 2021–22 shromážděn pro připravovanou *Encyklopedii Církve československé husitské*,[26] a který zahrnuje veškeré dostupné informace o jednotlivých náboženských

21 Kromě děl citovaných v pozn. č. 7 a monografií jednotlivých autorů či staveb srov. alespoň Otto RUTRLE, *Sbory Církve československé*, Praha 1954.

22 Např. Milena MIKULECKÁ (ed.), *František Bílek v Církvi československé husitské,* Praha 2011; Tomáš BUTTA – Martin JINDRA, *Šlépěje Františka Bílka v Církvi československé husitské*, Praha 2011; Vladimír VALÍČEK, *Sochař František Bílek v Českých Budějovicích*, České Budějovice 2012.

23 Jiří PIŠKULA, *Boj o majetek Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku mezi Českobratrskou církví evangelickou a Církví československou*, in: Cesta církve I., Praha 2009, s. 4–17; Zdeněk R. NEŠPOR, *Mizení náboženství z veřejného prostoru. Kostely, kaple, modlitebny a fary Německé evangelické církve*, Lidé města 13, 2011, s. 397–441.

24 Jiří FIEDLER, *Jak jsou milí příbytkové Tvoji*, Český zápas 65, 1985, č. 7, s. 2, č. 8, s. 2, č. 9, s. 2, č. 10, s. 2, č. 13, s. 2, č. 16, s. 2, č. 17, s. 2, č. 20, s. 2, č. 22, s. 2, č. 29, s. 2, č. 32, s. 4, č. 33, s. 2, č. 39, s. 2, č. 45, s. 2, č. 52, s. 2; 66, 1986, č. 5, s. 2, č. 8, s. 2, č. 9, s. 2, č. 14, s. 2, č. 16, s. 3, č. 19, s. 2, č. 22, s. 2, č. 28–29, s. 2, č. 32–33, s. 2, č. 37, s. 2, č. 42, s. 3, č. 46, s. 2; 67, 1987, č. 3, s. 2, č. 4, s. 2, č. 14, s. 2, č. 17, s. 5, č. 30–31, s. 2, č. 45, s. 3, č. 52, s. 5; 68, 1988, č. 1, s. 3, č. 7, s. 4, č. 14, s. 3, č. 15, s. 3, č. 25, s. 3, č. 32–33, s. 2, č. 38, s. 3; 69, 1989, č. 3, s. 3, č. 10, s. 3, č. 22, s. 2, č. 38, s. 2, č. 43, s. 3, č. 44, s. 2; 70, 1990, č. 3, s. 3, č. 12, s. 3.

25 Srov. Olga PEŠKOVÁ-KOUNOVSKÁ, *Postavy, jejichž jména nesou naše sbory*, in: Kalendář Blahoslav 1953, s. 95–104. Termín „sbor" přitom pochází od staré Jednoty bratrské, srov. Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 295.

26 Zdeněk R. NEŠPOR a kol., *Encyklopedie Církve československé husitské,* Praha 2022 (v tisku). Autor děkuje jednomu z anonymních recenzentů studie za připomenutí, že alternativním zdrojem informací by mohly být výroční zprávy o majetkových poměrech a církevních objektech, které jednotlivým diecésním radám předkládají biskupové, respektive patriarší zprávy předkládané

CCH-3-4 text.indb 718 23.11.2022 17:20:26

obcích a všech jejich nemovitostech. V případě klasifikace staveb se přidržujeme metodologie uplatněné v Rejstříku staveb sborů a bohoslužebných prostor CČSH,[27] shodná kritéria přitom uplatňujeme i v případě pronajímaných prostor: není-li uvedeno jinak, do počtu či výčtu bohoslužebných prostor zahrnujeme jen ty, které měly primárně liturgickou funkci (tedy nikoli „obývací pokoj na faře", neřku-li v soukromém objektu), a vylučujeme z nich byť i dlouhodobě pronajímané veřejné prostory (školy, obecní úřady apod.). Na dobové užívání těchto objektů – stejně jako na bohoslužby „pod širým nebem" – ovšem přirozeně upozorňujeme.

Zápas o římskokatolické kostely

Sto čtyřicet nespokojených římskokatolických kněží, kteří na schůzi Klubu reformního duchovenstva 8. ledna 1920 odhlasovali opuštění dosavadní církve a vznik Církve československé (aniž do ní nakonec všichni vstoupili nebo v ní setrvali), sledovalo jednoznačnou myšlenku: podnítit novou českou reformaci, která by zúčtování s habsburskou monarchií přenesla i na náboženské pole a dala vniknout nové, „národní katolické" církvi. Počítali s masovou vlnou konverzí, která by jim současně zajistila, respektive zachovala dosavadní svatostánky. V praxi k tomu mohlo dojít dvojím způsobem: buď místní římskokatolický duchovní přestupující k nové církvi získal v obci většinu, a pak zůstal ve „své" faře a ponechal si „svůj" kostel, který se nově stal československým, nebo agitace vedla ke vzniku lidového „přestupnického" hnutí, které nepohodlného „starověrného" duchovního z kostela vystrnadilo, reklamovalo jej pro Československou církev a požadovalo jeho obsazení příslušným farářem. V tomto druhém – podstatně častějším – případě rodící se československé náboženské obce mohly rovněž obsazovat nefarní římskokatolické kostely a kaple, typicky hřbitovní nebo patřící k dříve sekularizovaným klášterům, nebo žádat o propůjčení kostelů a kaplí v držení měst či obcí. Starost o bohoslužebná místa měla být jednoduše vyřešena jejich „revolučním převzetím", protože patří „lidu, který je zbudoval".[28]

ústřední církevní radě. Ve shodě s recenzentem má ovšem za to, že výzkum těchto pramenů by nepřinesl žádné zásadní doplnění.

27 *Sbory církve Československé husitské*, s. 321–339.

28 *Otázka kostelů a jiné časové otázky církevně politické,* Olomouc 1922; srov. Pavel MAREK, *Česká reformace 20. století? K zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920-1924,* Olomouc 2015, s. 110–112.

CCH-3-4 text.indb 719 23.11.2022 17:20:26

Případů, kdy přestup římskokatolického faráře či kaplana strhl většinu obce a vedl ke konfesnímu přeznačení kostela, byly zhruba dvě desítky, většinou spíše v menších obcích, kde spolupůsobily také další sociální činitele. Z větších měst se jednalo zejména o Louny a města a obce později připojené k (Moravské) Ostravě, v obou případech o oblasti s velmi vysokou koncentrací konvertitů k nové církvi.[29] Jinde „čechoslováci" museli obsazovat nepravidelně užívané nebo k římskokatolickým bohoslužbám neužívané kostely a kaple, což byl případ pražského staroměstského kostela sv. Mikuláše (před první světovou válkou dlouhodobě pronajatého pravoslavné církvi), několika kutnohorských kostelů (včetně sv. Barbory), kolínského hřbitovního kostela sv. Jana Křtitele nebo uherskobrodského kostela stejného zasvěcení (dosud sloužícího jako muzeum). Tyto zábory pochopitelně vyvolávaly interkonfesní pnutí, to však bylo ničím proti případům násilného odebrání farního kostela římskokatolické církvi a doslovného vyhození příslušného duchovního na ulici, po nichž obvykle následovaly ozbrojené střety obou stran. Nejznámější případy tohoto druhu se odehrály v Jílovém u Prahy, Přerově nad Labem a v Radhošti, kde dokonce muselo dojít k vyhlášení stanného práva a vojenské asistenci; důvodem v posledním případě bylo ovšem i vzplanutí pozůstatků někdejšího náboženského sektářství, na němž se nová církev jenom dočasně přiživila.[30]

Podle přehledu, který zpracoval Pavel Marek, bylo v letech 1920–21 dočasně zabráno 74 římskokatolických kostelů a 14 kaplí, vedle dalších 44 objektů propůjčených obcemi, které je vlastnily.[31] Zábory přitom byly regionálně značně disproporční, v Čechách se jednalo o 115 kostelů a kaplí oproti pouhým 13 na Moravě a 4 ve Slezsku, největší koncentrace byla v již zmiňovaném politickém okrese Louny (17 objektů), následovaném Dvorem Králové a Kralovicemi (po 9 objektech). Tyto rozdíly do určité míry odrážely regionální heterogenitu přestupového hnutí a koncentrace vznikajících náboženských obcí CČS(H), nikoli však v úplnosti: v roce 1922 církev deklarovala 97 náboženských obcí v Čechách, 28 na Moravě a 8 ve

29 Srov. Ferdinand STIBOR, *Vznik církve československé ve Slezsku*, in: Kalendář Český zápas 1925, s. 39–42; M. JEMELKA – J. ŠTOFANÍK, *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů*, zejm. s. 175–180.

30 Zdeněk R. NEŠPOR, *Sektářské hnízdo Stradouň. Lokální sonda do dějin náboženského sektářství na Vysokomýtsku v 18.–20. století*, Východočeský sborník historický 13, 2006, s. 63–110, zde s. 87–90.

31 Pavel MAREK, *Zápas o vlastnictví kostelů po vzniku Československa*, Moderní dějiny 23, 2015, s. 89–126. Zábory se v menší míře týkaly i římskokatolických far, které v tomto článku nesledujeme.

CCH-3-4 text.indb 720 23.11.2022 17:20:26

Slezsku,[32] což znamenalo, že ne všechny obce získaly svůj svatostánek záborem – naopak některé české obce zvládly zabrat i několik kostelů a (zejména) kaplí. Pokud k záboru/propůjčení nedošlo, československé bohoslužby se konaly v pronajatých školních třídách (např. Loštice, Neveklov, Nová Paka, Písek, Přerov), tělocvičnách (např. Praha – Žižkov, Teplice, Úpice, Votice), veřejných sálech (Trhové Sviny, Vysoké nad Jizerou, Zásmuky aj.), nebo i v hostincích (Kasejovice, Mnichovice, Písek), popřípadě dočasně v exteriéru. Tyto obce ovšem pronájem chápaly jako provizorium a snažily se získat místní kostel či kapli alespoň do spoluužívání.

Naopak římskokatolická církev, která byla právním vlastníkem většiny objektů (a výlučné užívání těch vlastněných obcemi vyvozovala z kanonickoprávního ustanovení o jejich římskokatolickém vysvěcení[33]), chápala zábory kostelů jako „loupení majetku" a frapantní porušení práva, včetně mezinárodních mírových dohod.[34] Po státních úřadech proto požadovala rychlý zásah. K tomu sice kvůli kompetenčním sporům mezi ministerstvy[35] i z dalších důvodů nedošlo a navíc alespoň některé nižší správní orgány (městské rady apod.) s rozkolníky zjevně sympatizovaly, řešení však nešlo odkládat donekonečna. Zhruba od roku 1922 začal být vyvíjen tu menší, tu větší tlak na restituci právních poměrů, některé případy byly řešeny i soudně. Představitelé Církve československé na tuto situaci reagovali snahou o právní zajištění spoluužívání kostelů oběma církvemi, jak bylo obvyklé v některých německých zemích a ve Švýcarsku – první snahy o toto řešení přitom byly artikulovány již v roce 1920 a v některých případech k „simultaneu" z praktických důvodů skutečně došlo.[36] Ministerstvo školství a národní osvěty sice obdrželo církevní návrh osnovy zákona, který právně ukotvoval spoluužívání kostelů, avšak rozhodlo se jít vlastní cestou a připravované paragrafové znění zákona z počátku roku 1923 bylo opatrnější: simultaneum bylo považováno za krajní, řadou dalších

32 Antonín PROCHÁZKA, *Seznam náboženských obcí a duchovních církve československé,* Praha 1922, s. 1–19. I když byla Církev československá uznána vládou Československé republiky 15. 9. 1920, k uznání jejích jednotlivých náboženských obcí docházelo až později (od roku 1922), mj. právě kvůli nevyřešené otázce bohoslužebných prostor. Na tomto místě proto vycházíme z církevní sebedeklarace.

33 *Codex iuris canonici* (1917), kán. 7, 19, 27, 28.

34 P. MAREK, *Česká reformace 20. století?*, s. 106–110, podrobný rozbor celé komplikované situace ibid., s. 104–132, resp. TÝŽ, *Zápas o vlastnictví kostelů*.

35 Důvody přitom nebyly jen organizační či osobní povahy, ale jednalo se o komplikovanou právní otázku vlastnictví kostelů a jeho veřejno- či soukromoprávního charakteru; P. MAREK, *Česká reformace 20. století?*, s. 114–115. Tato otázka ostatně komplikovala i diskuse o restitucích církevního majetku zabaveného komunistickým režimem o sto let později, srov. *Církevní restituce v ČR*, Praha 2008.

36 *Otázka kostelů a jiné časové otázky*, s. 88–92.

CCH-3-4 text.indb 721 23.11.2022 17:20:26

podmínek podložené a spíše okrajové řešení. S ohledem na zcela odmítavý postoj římskokatolické církve, který vláda všenárodní koalice respektovala víc než předchozí kabinety, však byla i tato předloha uložena ad acta a namísto „dobově nevhodného" zákona se vláda následujícího roku údajně slovem ministerského předsedy Švehly zavázala, že „církevní obce [CČS], které se rozhodnou pro vybudování prostor pro bohoslužby ..., finančně podpoří a bude jim vycházet vstříc při řešení příslušné administrativy".[37] Namísto přijetí zákona o spoluužívání kostelů začalo být již před polovinou dvacátých let policejně a soudně vynucováno vracení svatostánků patřících římskokatolické církvi, která i v dalších případech vyvíjela tlak na ukončení pronájmu „heretikům". V některých případech se to protáhlo až do roku 1926 nebo i později[38] a ojediněle Církvi československé původně římskokatolické objekty dokonce zůstaly trvale (výše již zmíněné kostely sv. Mikuláše na Starém Městě pražském a sv. Jana Křtitele v Uherském Brodě, dále např. kaple sv. Barbory v Chrášťanech). Naprostá většina náboženských obcí musela nicméně otázku kultických prostor řešit nově.

Pronájmy, koupě a novostavby meziválečného období

Nejpozději v letech 1923–24 bylo zřejmé, že zábory římskokatolických sakrálních objektů (přinejmenším těch, u nichž byla církev i právním vlastníkem), pokud k nim v dané lokalitě vůbec došlo, budou jenom dočasné. Před mladou církví, respektive jejími jednotlivými náboženskými obcemi vyvstal úkol, jak si zajistit důstojné svatostánky, ideálně nadlouho. Nejlacinějším, ovšem nejistým a často jen krátkodobým řešením, které nadto obvykle nezaručovalo dostatečnou symbolickou hodnotu, byly pronájmy, které už byly zmíněny výše. V souvislosti s postupným opouštěním zabraných kostelů a kaplí pochopitelně rapidně přibývaly, protože nejméně jednu bohoslužebnou místnost potřebovala úplně každá obec, současně však byly vnímány jenom jako provizorní řešení. Výjimku snad tvořily jen nové dlouhodobé pronájmy původně římskokatolických kostelů a kaplí (např. kaple sv. Fabiána a Šebestiána v Dolních Kounicích, klášterní kostel Narození Panny Marie v Táboře, kostel sv. Vavřince v Brandýse nad Labem[39]), případně i sa-

37 P. MAREK, *Česká reformace 20. století?*, s. 124.

38 V Solanech na Litoměřicku až do roku 1936.

39 Kostel v Brandýse nad Labem má CČS(H) od města pronajat dodnes, protože jej však sama nevlastní a pronájem je „vždycky nejistý", v letech 2013–20 si v jeho blízkosti vybudovala vlastní sborový dům Pavéza.

CCH-3-4 text.indb 722 23.11.2022 17:20:26

královních objektů dalších církví (toleranční evangelický sbor v Humpolci, v letech 1851–62 funkčně nahrazený novostavbou, nebo původní bratrský sbor v Kostelci nad Orlicí, ve druhém desetiletí renovovaný na náklady města a nyní propůjčený nekatolickým církvím). V obou případech však šlo o jednotliviny, katolíci své chrámy nedali a kostely a modlitebny jiných církví byly jednak nečetné, jednak aktuálně jimi užívané.

Dlouhodobějším, ekonomicky ovšem mnohonásobně náročnějším řešením byla koupě a případná adaptace vlastní nemovitosti, nebo nová výstavba. Do poloviny dvacátých let (1925 vč.) tak bylo získáno celkem 34 objektů, přičemž zřetelně převažovaly novostavby. Někdejší římskokatolický kostel byl zakoupen jen jeden (v Malíně u Kutné Hory), další modlitebny vznikly konverzí domů (Mileč, Mladá Boleslav, Žebrák), nebo v ojedinělém případě přestavbou sokolovny (Praha – Nusle). Novou výstavbu naopak v konkrétních případech podpořily vnější okolnosti: v Hostokryjích na Rakovnicku stavěla obec, jež obecní kapli spojenou s pomníkem padlých vyzdobila symboly Československé církve a církvi ji rovněž propůjčovala,[40] zatímco v Příbrazi na Jindřichohradecku původně chtěli stavět římskokatolickou kapli sv. Václava, avšak v průběhu stavby změnili konfesi, takže dokončili Husův sbor.[41] I to však pochopitelně byly jen výjimky a 27 novostaveb z let 1923–25 bylo již projektováno jako modlitebny nové církve. První slavnostně otevřenou bohoslužebnou novostavbou – nazývala se Husův dům – byla 11. listopadu 1923 modlitebna v Hořelici (dnes součást Rudné),[42] nejpohnutější osudy snad měl chrám v moravském Chudobíně, který byl sice postaven jako novostavba Církve československé, většina stavebníků se ovšem záhy přiklonila k pravoslavné církvi.[43] Ta také sotva vysvěcený chrám začala v roce 1925 užívat – zatímco Československá církev se začala soudně domáhat jeho vrácení, analogicky k nedávnému postupu římskokatolické církve vůči ní samotné. Pravoslavný zábor československého chrámu pod vedením jeho původního stavitele Josefa Žídka trval až do roku 1934, pak byl

40 Jan KRŠKO, *Kaple Jeronýma Pražského v Hostokryjích*, Rakovnický historický sborník 2, 2001, s. 70–85. K témuž snad došlo v Červeném Záboří (dnes součást Chotovin), viz Český zápas 1922, č. 23, s. 6.

41 K. SALFICKÝ, *Husův sbor v Příbrazi*, Český zápas 18, 1935, č. 44, s. 350.

42 Martin JINDRA, *Osudy Husova sboru v Rudné*, Listy z Unhošťska 47, 2009, s. 39–41.

43 K ideovému hledání a tzv. pravoslavné krizi v počátcích církve viz P. MAREK, *Církevní krize*, s. 261–300; TÝŽ, *Biskup Gorazd (Pavlík)*; Pavel MAREK – Volodymir BUREHA, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*, Brno 2008, s. 49–108.

CCH-3-4 text.indb 723 23.11.2022 17:20:26

v menší obci disponující i vlastním římskokatolickým kostelem postaven ještě druhý Sbor sv. Cyrila a Metoděje, tentokrát pravoslavný.[44]

Spolu s pronajatými kostely Církev československá v polovině dvacátých let disponovala celkem 43 vlastními nebo dlouhodobě propůjčenými kostely a kaplemi,[45] dalších 26 římskokatolických objektů dosud neoprávněně zabírala. Nebylo to úplně málo, avšak vzhledem k 181 tehdy existujícím náboženským obcím to rozhodně nestačilo, zvlášť když čtyři z uvedených staveb byly v obcích filiálních (v CČS[H] nazývaných bohoslužebná střediska). Vlastní svatostánek měla jen třetina (36 %) náboženských obcí a další sedmina (14 %) dosud zabírala chrámy římskokatolické, o nichž věděla, že se jich brzy bude muset vzdát – těžko si představit větší podnět k urychlené nové výstavbě, na niž ovšem často nezbývaly prostředky, a která se potýkala i s dalšími vnějšími překážkami nebo odsudky. Nejen z důvodů konfesních, nýbrž i estetických, protože chrámové novostavby mladé církve byly často výsledkem nedostatečných diskusí, funkční i architektonické neujasněnosti a stylového hledání – šlo o „bizarní spojení různorodých a často ne příliš vzájemně propojených prvků."[46] Ekonomické těžkosti ovšem převažovaly, a to i přes relativně štědrou vládní podporu: nad rámec státního příspěvku na provoz, který v závislosti na své velikosti dostávaly všechny ne-kongruové církve v českých zemích (CČS[H] od roku 1921),[47] Církev československá od roku 1923 (téměř) každoročně dostávala zvláštní dotaci na výstavbu kostelů a modliteben v rozsahu od několika stovek tisíc po jednotky milionů, vedle toho vláda garantovala bezúročné nebo levné půjčky. Stačit to však nemohlo, uvážíme-li, že v roce 1928 církev dostala stavební dotaci pouhých 250 tisíc – zatímco prostavěla 37,5 milionu a naplánovala další stavby za 58,5 milionu![48]

44 Pavel MAREK, *Josef Žídek. Nástin života a díla reformního kněze, zakladatelské postavy pravoslavné církve na Moravě*, Olomouc 2010. Podobné, i když kratší zápasy o nedávno postavené československé kostely proběhly rovněž v Brně – Králově Poli, Olomouci a Přerově.

45 44. objektem, jímž ovšem církev právě nedisponovala, byl uvedený sbor sv. Cyrila a Metoděje v Chudobíně.

46 *Sbory církve Československé husitské*, s. 195. Celkový přehled vývoje církevní architektury podala Amáta M. WENZLOVÁ, *Sakrální architektura Církve československé husitské. Její vývoj a utváření v počátečním období (1920–1950)*, in: tamtéž, s. 43–54; v první verzi TÁŽ*: Sakrální architektura Církve československé husitské – vývoj a utváření v počátečním období (1920–1950)*, in: Walerian Bugel a kol., Liturgická a eklesiální pluralita na území Československa v první polovině 20. století, Olomouc 2011, s. 159–181.

47 Václav MÜLLER, *Náboženské poměry v Československé republice*, Praha 1925, s. 27–35. Výše státní dotace (na hlavu) se ovšem výrazně nelišila od kongruy vyplácené církvím kongruovým (v českých zemích fakticky jen církev římskokatolická).

48 P. MAREK, *Česká reformace 20. století?*, s. 129.

CCH-3-4 text.indb 724 23.11.2022 17:20:26

Jako dočasné a hlavně ekonomicky dostupné řešení se jevila stavba zvonic, v nejjednodušším případě dokonce jenom dřevěných, které přes nízký náklad symbolizovaly přítomnost církve v dané lokalitě. V meziválečném období jich vzniklo nejméně 45 a dalších pět ve čtyřicátých letech. Zvonice přitom samozřejmě nebyly plnohodnotným bohoslužebným objektem a uplatnily se zejména tam, kde si náboženská obec bohoslužebnou místnost jenom pronajímala, případně v bohoslužebných střediscích. Do číselných údajů je proto nezahrnujeme a dále se o nich v tomto článku nebudeme zmiňovat.

Přes nedostatek prostředků, na počátku třicátých let drasticky umocněný i hospodářskou krizí, církevní obce v budování svých svatostánků nadále pokračovaly. Byla ovšem stanovena přísnější vnitrocírkevní pravidla jejich povolování, aby nedocházelo k ekonomickým lapsům snižujícím kredibilitu celé církve, a posléze i pravidla upravující architektonickou podobu a funkční záležitosti konkrétních staveb. Mohutnou vlnu budování chrámů nyní již poměrně etablované církve přitom nezastavila ani krize, ani odstoupení pohraničí, ztráta Slovenska a Podkarpatské Rusi,[49] ani okupace zbytku republiky – trvala až do válečných omezení veškeré stavební činnosti (1942). V letech 1926–41 tak bylo postaveno (dokončeno) plných 116 chrámových novostaveb a dalších 41 bohoslužebných objektů vzniklo adaptací; ze známých případů novostaveb lze jako příklady uvést sbory v Dobrušce, Havlíčkově Brodě, Hradci Králové, Jaroměři, Kyjově, Náměšti nad Oslavou, Nymburce, Olomouci, Vlašimi a několik chrámů v Brně, Ostravě i Praze. Velkou většinou se přitom jednalo o sbory, jak Církev československá (husitská) označuje v užším smyslu stavby kostelního charakteru nezávisle na jejich rozsahu (s výjimkou těch nejmenších), dále fary s integrovanou modlitebnou (12 objektů, 8 %), kaple (rovněž 12, 8 %) a modlitebny jako součást rozsáhlejších nebohoslužebných staveb (11, 7 %). Zejména Husovy či Farského sbory z tohoto období jsou přitom emblematickým znakem církve, i širší veřejností vnímané jako jeden z jejích nejvýznamnějších vnějších projevů.

49 I když byla církev nominálně československou, na Slovensku a Podkarpatské Rusi mohla působit teprve od poloviny dvacátých let, nezískala zde výraznější postavení a velkou část jejích členů tvořili Češi. Z plánovaných několika sborů byl realizován jediný, v Liptovské Osadě (srov. Stanislav V. CHYTKA, *Církev československá v Liptovské Osadě*, Historický časopis 64, 2016, s. 451–471). Pro svůj specifický charakter není tento chrám v následujícím přehledu zohledňován, totéž platí i pro náboženské obce ve Spojených státech, jejichž vazba na CČS(H) byla proměnlivá (k tomu viz Alexander F. LEHNER, *A Short History of the Congregation*, in: Hymns and Liturgy of the Czechoslovak Church in America, Newark 1966, nečíslováno; Hana TONZAROVÁ, *Hledání Církve československé husitské na severovýchodním pobřeží USA*, Český zápas 80, 2000, č. 24, s. 6–7).

CCH-3-4 text.indb 725 23.11.2022 17:20:26

Zatímco v prvních letech po polovině třetí dekády trvala dosavadní výrazová neujasněnost a vedle modernistických či funkcionalistických sborů (Čáslav, Olomouc – Hodolany) se uplatnily novostavby spíše eklektického charakteru,[50] ve třicátých letech zřetelně převládly progresivní stavební a stylové tendence. To se týkalo i funkčního uspořádání, protože i když řada staveb podržela sakrální výlučnost a monumentalitu, současně vedle modlitebny integrovala praktické funkce fary a dalších sborových místností, kolumbária, divadelního sálu či jiných komerčně pronajímatelných prostor (byty, obchody).[51] Ostatně i kolumbária významnou měrou ekonomicky přispívala na provoz. Posun od esteticky i funkčně problematických sborových staveb k vytříbenějším je dobře dokumentovatelný na příkladu Ostravy a jejího okolí. Zatímco starší stavby, často spojené s osobou místního stavitele (a člena církve) Otmara Pazourka, vynikaly eklektickou bezradností, ve třicátých letech již bylo plně užíváno funkcionalistické tvarosloví, a to nejen v případě nákladnějších monumentálních staveb (Svinov, Zábřeh nad Odrou), nýbrž i u menších, někdy dokonce „katalogových" objektů (Heřmanice, Hrabůvka, Polanka nad Odrou).[52]

Náboženské obce, které neměly dostatek prostředků na novostavbu a současně měly možnost koupit starší objekt upravitelný pro bohoslužebné účely, se vděčně vydaly touto cestou. V uvedeném časovém období 1926–41 se jednalo o plnou čtvrtinu nově inaugurovaných sakrálních prostor. Mezi původními objekty přitom pochopitelně převládaly obytné stavby, ať už byly transformovány do podoby sborových domů nebo jen modliteben, setkáváme se však i s přestavbou sokolovny (Litovel), říčních lázní (Choceň), nebo dokonce jedné z budov městské elektrárny (Brno – Husovice). Církev se však pochopitelně nebránila ani převodu kultických objektů jiných církví, nejčastěji samozřejmě původně římskokatolických.

50 Úplně speciálním případem, který zmiňujeme jenom pro úplnost, byla „jeskynní" kaple v Klokočí (okres Semily), vytesaná v místních pískovcových skalách.

51 Srov. Emil EDGAR, *Protestantismus a architektura*, b. m. 1912; Otto BARNING, *Vom neuen Kirchbau,* Berlin 1919. K modernímu pojetí sakrálních staveb Till WÖHLER, *Neue Architektur – Sakralbauten*, Berlin 2005; srov. také Blanka ALTOVÁ, *Možnosti studia evangelické sakrální architektury*, Lidé města 11, 2009, s. 493–552; Bohuslav KUČERA, *Historické a věroučné předpoklady stavebního vývoje nekatolických církví v ČR*, Brno 1991. V případě meziválečné CČS(H) je ovšem nutno konstatovat, že moderní pojetí funkce sborových domů bylo kombinováno se spíše tradicionalistickým chápáním kostela a liturgického prostoru, a sbory této církve většinou nezašly tak daleko jako evangelické sborové domy – zatímco svým architektonickým výrazem byly mnohdy progresivnější.

52 S výjimkou (Ostravy–)Heřmanic se ovšem jednalo o sbory – modlitebny bez dalších funkčních součástí, zejména bez integrované fary. Snad to bylo tím, že naopak starší církevní objekty v ostravské aglomeraci usilovaly o charakter sborových domů.

CCH-3-4 text.indb 726 23.11.2022 17:20:26

K dosavadním „historickým chrámům" tak koupí nebo zápůjčkou získala kostel sv. Václava na Zderaze na Novém Městě pražském, kostel Narození Panny Marie v Táboře, rotundu v Týnci nad Sázavou a několik kaplí, k nimž s konečnou platností v roce 1942 přibyl i pražský malostranský kostel sv. Jana Na prádle.[53] Další dva původně pravoslavné kostely byly převezeny z Podkarpatské Rusi (Blansko, Dobříkov). I když „opravdové" historické bohoslužebné stavby tvořily jen zlomek a zdaleka se nemohly rovnat ani celkovému rozsahu kostelních záborů na počátku dvacátých let, církev byla na jejich vlastnictví pochopitelně hrdá a v těchto případech nelitovala peněz na rekonstrukce – velkorysým počinem, navazujícím ovšem na dřívější restaurační snahy, byla především restaurace novoměstského kostela na Zderaze.[54] Již v meziválečném období však zašla ještě dál a v případě adaptací kultických objektů překročila hranice křesťanství, a to dobově (pro mnohé) problematickým směrem – zakoupila a pro své účely upravila několik bývalých synagog.

Literatura jako první takový případ často uvádí Kladno a převzetí synagogy dává do souvislosti s její záchranou před nacistickým (vlastně již druhorepublikovým) běsněním,[55] jde však o omyl. První dvě synagogy (včetně přilehlých budov, židovské školy, resp. rabinátu) byly obcemi CČS zakoupeny již v roce 1927 a křesťansky vysvěceny o rok později – v Plaňanech a Třebívlicích. V obou případech se jednalo o bohoslužebná střediska rozsáhlejších obcí, pro které výhodný nákup objektů, již pro snížení počtu členů místních židovských komunit ztratily uplatnění, znamenal možnost konání vlastních bohoslužeb přímo v dané lokalitě. V Plaňanech to vedlo i k osamostatnění obce, protože většina rady starších v původní náboženské obci (Svojšice) s koupí židovských objektů nesouhlasila. Kvůli odporu antisemitů byly v obou případech rovněž provedeny stavební úpravy s cílem zdůraznit křesťanský charakter nových sborů, vedení církve patrně z téhož důvodu nepřipustilo větší diskusi v církevním tisku. Konverze synagog se však zjevně povedla, protože následovaly další: v roce 1934 v Libáni, 1937 v Přelouči (pronájem, ke koupi došlo až po válce) a 1938 ve Všeradicích. Teprve šestou v pořadí byla synagoga kladenská, v kterémžto případě se již snad opravdu uplatnily „záchranářské" tendence – pokud ovšem nešlo o řešení z nouze z obou stran, protože kladenská obec CČS ztratila dosavadní pronajaté prostory a v synagoze se nějaký čas souběžně konaly jak

53 Miloslav KAŇÁK, *Historické chrámy církve čm.*, in: Kalendář Blahoslav 1943, s. 49–51.

54 Tomáš BUTTA (ed.), *Kostel sv. Václava na Zderaze. Prostor pro evangelium a umění*, Praha 2004; Matěj ČADIL, *Kostel sv. Václava na Zderaze,* Praha 2018.

55 M. JEMELKA – J. ŠTOFANÍK, *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů*, s. 216.

CCH-3-4 text.indb 727 23.11.2022 17:20:26

židovské, tak „československé“ bohoslužby.[56] Obdobná situace nastala v roce 1939 také v případě Rakovníka.[57]

V případě konverze synagog pro bohoslužebné účely Církve československé šlo zhruba v polovině případů o druhé svatostánky příslušných náboženských obcí, lokalizované v jejich bohoslužebných střediscích. I když zaopatření a správa sborů byla v kompetenci jednotlivých náboženských obcí, fakticky to znamenalo, že církev jako celek už své základní potřeby kultických míst naplnila, ať už byla vlastníkem příslušných nemovitostí, nebo je měla v dlouhodobém pronájmu. Z 202 objektů, které církev od svého vzniku v českých zemích získala (nečítaje v to zabrané římskokatolické kostely a kaple, které byly vráceny), se tří musela vzdát, nicméně v roce 1941 existujících 245 náboženských obcí[58] mělo stále k dispozici 199 sborů, modliteben či kaplí. 33 z nich sice bylo v náboženských střediscích, nikoli ve formálním sídle obce, ale často se jednalo o případy, kdy náboženská obec ve svém sídle neměla vlastní objekt vůbec (např. Holohlavy – Smiřice), nebo si pronajímala veřejné sály a „filiální sbor“ byl ve skutečnosti jejím jediným (např. Beroun – Chyňava, Kralovice – Kozojedy). V zásadě tedy platilo, že svoji „vlastní“ bohoslužebnou místnost měly po dvaceti letech existence církve čtyři pětiny jejích náboženských obcí. Oproti ranému chaotickému budování, kdy si sbory stavěly i obce okrajové a početně nevelké, pokud se jim podařilo získat prostředky, byla navíc viditelně upřednostňována (větší) města s potenciálem dalšího růstu. Neplatilo to však absolutně, v některých větších městech zůstávaly náboženské obce v nájmu (Beroun, Plzeň aj.), byť proto, že si hodlaly vybudovat dostatečně reprezentativní sbory, avšak neměly na to dosud dostatek prostředků. Další výjimku tvořilo samozřejmě německojazyčné a polskojazyčné pohraničí odstoupené po Mnichovu, kde se Československá církev uplatnila jen v několika málo lokalitách, a jiné oblasti se slabším výskytem jejích věřících (českomoravské pomezí, Valašsko).

Přestože Církev československá neuspěla se svým prvotním plánem na převzetí či spoluužívání římskokatolických kostelů a kaplí, díky velké obětavosti jejích členů i přízni vnějších podmínek (státní podpora, leckde i ještě výraznější podpora nižších správních orgánů) se jí během dvaceti let podařilo vybudovat uspokojivou strukturu vlastních sborů, odpovídající územnímu rozložení náboženských obcí. V některých případech (hlavní město Praha) přitom ze symbolických důvodů šla

56 Český zápas 21, 1938, s. 368.

57 Český zápas 22, 1939, s. 158–159.

58 Vladimír SRB, *Statistická příručka Církve československé*, Praha 1949, s. 65. Nejsou započítávány obce v odstoupeném pohraničí, z velké většiny fakticky zaniklé.

CCH-3-4 text.indb 728 23.11.2022 17:20:26

i nad rámec potřeb,[59] zatímco jinde se záměrně dočasně uskrovňovala v naději na budoucí velkolepý rozvoj – k němuž kvůli válečným a poválečným událostem ne vždy opravdu došlo. Přitom je třeba konstatovat, že „čechoslováci" tímto stavebním boomem během uvedeného, poměrně krátkého období téměř „dohnali" další dvě středně velké české církve – Českobratrskou církev evangelickou a Německou evangelickou církev. Obě tyto církve, respektive jejich předchůdkyně (rakouské/předlitavské církve helvetského a augsburského vyznání), si přitom budovaly kostely a modlitebny již od josefinské náboženské tolerance. Na počátku čtyřicátých let měla česká evangelická církev 233 bohoslužebných objektů na 172 sborů a německá církev plných 130 kostelů, kaplí a modliteben na 70 sborů.[60] Menší náboženská společenství si o něčem takovém mohla nechat jen zdát, což ovšem bylo dáno i jejich rozsahem:[61] kupříkladu metodistická církev, konstituovaná rovněž od roku 1920, měla i přes štědré americké dotace ve 24 sborech jenom 15 modliteben, z toho 11 novostaveb.[62]

„Záchranná převzetí" – protektorát a poválečné roky

Před polovinou dvacátých let nastartovaný stavební (a adaptační) rozmach Církve československé se nezastavil s politickými událostmi konce třicátých let. Mezi významnými novostavbami figurovaly sbory v České Skalici, Polici nad Metují, Táboře. Ještě v roce 1941 bylo otevřeno šest nových bohoslužebných objektů, pak se ovšem projevily stavební zákazy a další důsledky válečných opatření. Řada probíhajících staveb nemohla být kvůli válečným událostem dokončena a byla zakonzervována (Čerčany, Klatovy aj.), podstatně obtížnější bylo i získávání starších objektů, a to i při vyloučení jakýchkoli stavebních úprav. Do konce války se tak jednalo jenom o pražský kostel sv. Jana Na prádle, o nějž církev neúspěšně usilovala již dříve

59 Zdeněk R. NEŠPOR, *Metropole náboženské plurality. Sekularizace a budování nekatolických církevních struktur v meziválečné Praze*, Documenta Pragensia 39, 2020, s. 105–116.

60 Údaje podle Paul ULLRICH, *Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien*, in: Auslanddeutschtum und evangelische Kirche, München 1936, s. 235–267; Zdeněk R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*, Praha 2009.

61 Výjimku samozřejmě tvořila Augsburská církev evangelická ve východním Slezsku v Československu (dnešní Slezská církev evangelická a. v.), rovněž dědička historických rakouských protestantských církví.

62 Údaje podle Zdeněk R. NEŠPOR – Zdeněk VOJTÍŠEK, *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*, Praha 2015, s. 331–356.

CCH-3-4 text.indb 729 23.11.2022 17:20:26

a který příležitostně také užívala, a o synagogy v Golčově Jeníkově a v Uhlířských Janovicích,[63] které konverze na křesťanské modlitebny patrně zachránila před rozsáhlou devastací, ne-li úplným zničením. Současně však církev i o několik objektů dočasně přišla, a to v důsledku zřízení výcvikového prostoru SS Benešov a nuceného vysídlení příslušných obcí (sbory v Nesvačilech, Neveklově, kaple v Žabovřeskách). Pozdější roky druhé světové války přinesly jednoznačný útlum, který se ostatně netýkal jenom církevní stavební činnosti.[64] O to víc však nacionálně uvědomělí „čechoslováci" očekávali osvobození, mír a poválečné vyrovnání. „Uvědomělost" se přitom netýkala jenom nacionálních postojů: krátce po skončení války se vedení církve ujala samozvaná Ústřední národní správa,[65] jejíž členové vedle odstranění protektorátních zlořádů (a nepohodlných protivníků) a několika organizačních reforem jednoznačně usilovali o posílení postavení a rozsahu církve, a to prostřednictvím vazeb na dvě odlišné politické strany – komunistickou a národně socialistickou.

Na druhou stranu nešlo jen o politicky zaštítěné tužby, církev předpokládala, že se od posledního sčítání lidu v roce 1930 početně značně rozrostla a v souvislosti s osidlováním pohraničí hodlala expandovat do těchto oblastí.[66] Mezi roky 1945–50 se počet náboženských obcí zvýšil o 78, téměř o třetinu (32 %), a to právě v novoosídleneckých oblastech.[67] Statistik a demograf Vladimír Srb – jinak také člen církve – publikoval kvalifikovaný odhad aktuálního počtu věřících a došel přitom k milionu, což z CČS(H) dělalo druhou nejpočetnější českou církev, téměř trojnásobně převyšující další v pořadí – Českobratrskou církev evangelickou (Ně-

63 Srov. Blanka ALTOVÁ – Jaroslav J. ALT, *Bývalá synagoga v Uhlířských Janovicích – paměť a historie*, in: Blanka Soukupová (ed.), Neklidná krajina vzpomínání. Konkurenční společenství paměti ve městě, Bratislava 2010, s. 65–100.

64 Kvantitativně nepodchycenou, avšak důležitou oblastí bylo i poměrně časté vypovídání z pronájmu v případě bohoslužebně využívaných veřejných prostor (zejména školních tříd). Jejich ztráta mohla přispět k poválečné snaze církve zajistit si co nejvíc vlastních nemovitostí.

65 J. HRDLIČKA, *Život a dílo prof. Františka Kováře*, s. 296–213; TÝŽ, *Patriarcha dr. Miroslav Novák*, s. 74–89; Martin JINDRA, *Kalich, srp a kladivo? Zneužití institutu národní správy na příkladu Církve československé (husitské) v komparaci s poválečným děním v České pravoslavné eparchii*, Paměť a dějiny 2013, č. 2, s. 24–38.

66 *Stálý růst církve československé*, Český zápas 30, 1947, s. 90; *Přestupové hnutí po válce*, Ibid., s. 116; *Jak pokračoval německý odsun*, Ibid., s. 195; *Církev v pohraničí a ve vnitrozemí*, Ibid., s. 267; *Kolik je čechoslováků v pohraničí*, Ibid., s. 300.

67 Z. R. NEŠPOR, *Sto let Českobratrské církve evangelické a Církve československé (husitské)*, s. 1065–1066.

CCH-3-4 text.indb 730 23.11.2022 17:20:26

mecká evangelická církev již v této době fakticky neexistovala[68]).[69] Rozdíl sice nakonec nebyl tak dramatický (947 vs. 402 tisíc členů podle sčítání lidu 1950), Československá církev nicméně postavení druhé nejpočetnější církve v českých zemích hravě dosáhla a vzhledem k počtu věřících se zřizování nových náboženských obcí a zabezpečení jejich bohoslužebných prostor domáhala do značné míry oprávněně. Nejsnazší cestou, o niž usilovala již Ústřední národní správa, bylo pochopitelně přidělování chrámů Německé evangelické církve, případně dalších zrušených náboženských organizací, nebo jiných vhodných prostor po „Němcích, zrádcích a kolaborantech".

Církev československá nebyla ovšem sama, kdo po těchto nemovitostech prahl. Ze stejných důvodů o ně stála také Českobratrská církev evangelická, která byla německé církvi ideově i personálně nejblíže a navíc disponovala jak dohodou o předání, uzavřenou s představiteli likvidované církve, tak nejvyšším podílem v Československu zůstavších členů zrušené církve. Tyto argumenty však nestačily a mezi oběma církvemi se strhl lítý boj, při kterém nechyběly ani podvody a mocné politické a další zájmy, zápas, ve kterém dočasně získala převahu CČS(H), a který v dlouhodobé perspektivě skončil faktickou remízou.[70] Tak tomu ostatně bylo i v prvních poválečných letech, kdy nemovitosti zrušené církve byly často oběma zájemkyním předávány k spoluužívání. Zůstaneme-li nicméně u výlučného nebo alespoň dominantního užívání a vlastnictví, pak Církev československá získala 60 bohoslužebných prostor po Německé evangelické církvi (většinou se jednalo o kostely a samostatné modlitebny, jsou však zahrnuty i modlitebny v prostorách far). Z větších kostelů se jednalo například o Bohumín, Broumov, Duchcov, Frýdlant, Hrádek nad Nisou, Chomutov, Jablonec nad Nisou, Karlovy Vary, Krnov, Liberec, Opavu, Plzeň, dva kostely v Teplicích a v Ústí nad Labem, Trutnov či Varnsdorf. Obzvlášť komplikovaná přitom byla situace ve Slezsku, kde byla v roce 1939 k Německé (říšské) evangelické církvi násilně připojena převážně polskojazyčná Augsburská evangelická církev ve východním Slezsku v Československu, která se po

68 Církev zanikala v souvislosti s vyhnáním (odsunem) českých Němců, s její likvidací se přitom počítalo již od jara 1945; formálně byla zrušena zákonem č. 131/1948 Sb. se zpětnou platností k 4. 5. 1945. Pro přesnost dodejme, že Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku jako právní subjekt neexistovala ani před tím, neboť byla v roce 1940 včleněna do Německé (říšské) evangelické církve; i v období 1940–45 si ovšem zachovala značnou faktickou autonomii.

69 Vladimír SRB, *Náboženský obraz českých zemí*, Kruh 2, 1947–48, č. 5, s. 2–4.

70 Jiří PIŠKULA, *Boj o majetek Německé evangelické církve v Čechách*; doplnění ve smyslu dlouhodobější perspektivy provedl Z. R. NEŠPOR, *Mizení náboženství z veřejného prostoru*, s. 427.

CCH-3-4 text.indb 731 23.11.2022 17:20:26

válce domáhala obnovy, zatímco představitelé Českobratrské církve evangelické i Církve československé by ji nejraději „integrovali", včetně příslušného majetku[71] – k definitivní obnově této církve nakonec došlo teprve v roce 1948, přičemž o část nemovitostí, přidělenou konkurentkám, musela bojovat ještě další léta.

Mimo kostelů a modliteben[72] získala Církev československá v letech 1945–49 dalších 45 trvalých bohoslužebných prostor. Novostavba přitom nevznikla ani jedna, scházely na ně peníze, materiál, a v neposlední řadě zájem, když příslušné objekty bylo lze získat snáz. Zejména v pohraničí se nejčastěji opět jednalo o přidělené nebo lacino koupené konfiskáty, obvykle původní obytné prostory (zednářská lóže na nádvoří činžovního domu v Chebu byla vskutku výjimkou) – nebo synagogy. Jestliže církev v období pronásledování a likvidace židů svým převzetím zachraňovala židovské modlitebny před zkázou a v poválečném období se alespoň snažila tvrdit, že obdobně zachraňuje kostely a kaple německých evangelíků, důsledkem holocaustu bylo velké množství synagog, v nichž se nadále neměl kdo scházet. Po válce bylo sice formálně obnoveno 59 židovských obcí (v roce 1930 jich bylo 153), avšak životaschopná byla jen malá část z nich a navíc docházelo k emigracím do Palestiny/Izraele, takže počet židů poklesl na 8.038 (1950).[73] K devíti stávajícím bývalým synagogám proto CČS(H) v letech 1945–49 poměrně snadno získala 11 dalších, většinou cestou koupě od pražské židovské obce, která zastupovala obce zrušené (např. Český Krumlov, Kutná Hora, Lipník nad Bečvou, Nový Jičín, Prostějov); v padesátých letech tento typ „záchrany židovských památek" a současně uspokojení prostorových potřeb Československé církve dále pokračoval.

Vzrostla-li Církev československá v letech 1945–49 o třetinu náboženských obcí, nárůst o 105 trvalých bohoslužebných objektů znamenal, že se počet sborů a dalších „vlastních" kultických prostor téměř vyrovnal počtu obcí: 323 obcí mělo 321 bohoslužebných objektů (dvě modlitebny naopak byly ztraceny). Přitom ovšem mnohdy šlo o získání druhé nebo další modlitebny k těm již v příslušné náboženské obci užívaným, protože ve vnitrozemí nijak významně neklesl počet pronajímaných objektů. Církev československá se tím dále přiblížila k situaci své nejbližší konkurentky, Českobratrské církve evangelické, avšak stále se jí nevyrovnala poměrem počtu modliteben k počtu sborů, neřku-li věřících. Tím spíš, že česká

71 Józef SZYMECZEK, *Augsburski Kościół Ewangelicki w chechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego w latach 1945–1950*, Cieszyn 2008.

72 Kromě nemovitostí Německé evangelické církve se okrajově jednalo i o kostely a kaple starokatolické a římskokatolické, mezi těmi byl zvláštním případem kostel sv. Kříže v Jihlavě, dosud užívaný jako skladiště; Pavel SOCHR, *Chrám sv. Kříže v Jihlavě*, Jihlava 1949.

73 Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě,* Praha 1993, s. 405.

CCH-3-4 text.indb 732 23.11.2022 17:20:26

evangelická církev v poválečném období rovněž nezahálela a podílela se jak na přebírání majetku Německé evangelické církve (získala 43 kostelů a modliteben), tak (v menší míře) na „záchranných" nákupech synagog a dalších typech získávání nových sakrálních prostor.

(Dočasně) privilegovaná církev za komunistického režimu

Jakkoli nelze pochybovat o fundamentálně protinábožensk é povaze komunistického režimu, ani o jeho obětech z řad členů a duchovních Československé církve,[74] je nesporné, že právě tato církev, ruku v ruce přinejmenším s Českobratrskou církví evangelickou a s pravoslavnou církví, obnovenou a řízenou ze Sovětského svazu, s režimem vycházela relativně dobře a byla jím alespoň zpočátku do určité míry privilegována.[75] Cesta k tomu byla otevřená již existencí společného nepřítele – římskokatolické církve, proti níž (a některým tzv. náboženským sektám) směřoval první útok komunistických represivních orgánů, ale rovněž zkušenostmi z poválečné „revoluční spolupráce" některých představitelů církevní Ústřední národní správy s komunistickou stranou,[76] a neposlední řadě sociálním složením a politickými názory velké části členské základny církve.[77] Někteří představitelé Církve československé každopádně únorový převrat rétoricky uvítali a s novým režimem se jali spolupracovat,[78] řada kněží dokonce v souvislosti s prvními vlnami proticírkevního boje i z existenčních pohnutek náboženskou organizaci rychle opustila a našla zaměstnání ve Státním úřadu pro věci církevní. Úloha těchto „přeběhlíků", jejichž počet v raných padesátých letech dále stoupal, ovšem nebyla jednoznačná: zatímco někteří z nich snad své někdejší církvi pomáhali, jiní se naopak zřejmě mstili a škodili. Avšak i pokud ponecháme tato prozatím zcela nedostatečně studovaná témata stranou, na dočasně a relativně privilegované pozici „čechoslováků" v raných letech

74 M. JINDRA, *Strážci lidskosti*; TÝŽ, *Z milosti trpět pro Krista. Životní příběh faráře Církve československé (husitské) Václava Mikuleckého*, Praha 2011 aj.

75 Jiří HANUŠ, *Zpytování svědomí: Církev československá*, Getsemany 2000, č. 5 (106), nestránkováno; P. MORÉE – J. PIŠKULA, *„Nejpokrokovější církevní pracovník"*, s. 63–74.

76 Srov. především J. HRDLIČKA, *Patriarcha dr. Miroslav Novák*, s. 74n.

77 R. URBAN, *Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche*, s. 158–163. Situace Českobratrské církve evangelické byla ovšem složitější, k tomu srov. Ondřej MATĚJKA, *„Jsou to berani, ale můžeme je využít." Čeští evangelíci a komunistický režim v 50. letech*, Soudobé dějiny 14, 2007, s. 305–340.

78 P. MORÉE – J. PIŠKULA, *„Nejpokrokovější církevní pracovník"*, s. 63–65.

CCH-3-4 text.indb 733 23.11.2022 17:20:26

komunistického režimu se tím nic nemění, přičemž zde sledovaná tematika může být dobrým příkladem.

Ponecháme-li už stranou přechodné období 1948–49, kdy v některých případech ještě dobíhaly dříve rozhodnuté či započaté akvizice, v průběhu padesátých let Církev československá získala 151 nových bohoslužebných prostor a v letech šedesátých (do roku 1967 včetně) dalších 31, což z této epochy, v případě padesátých let tradičně považované za nejsilněji antiklerikální, činí z hlediska akvizice bohoslužebných prostor CČS(H) překvapivě jednu z nejúspěšnějších. Podobně tomu bylo i v souvislostech organizačních reforem církve a zakládání nových náboženských obcí.[79] Církev československá na tom současně byla výrazně lépe než jiné (relativně) privilegované církve, protože jí v řadě lokalit nemovitosti objektivně scházely, a proto se k nim dostávala snáz. Současně je ovšem pravda, že první dvě dekády vlády komunistického režimu byly i obdobím prvního masovějšího zániku bohoslužebných prostor, v padesátých letech jich tato církev ztratila 35 a v následující dekádě dokonce 45. V těchto případech, zejména ve druhé polovině padesátých a v šedesátých letech, se nicméně nejednalo jen o důsledek proticírkevního tlaku a omezování věřících (i když i tyto tendence se projevily), ale častěji o dobrovolné opouštění prostor a nemovitostí v oblastech, kde došlo k rozvolnění náboženského života, nebo kde se jej ve skutečnosti ani nikdy nepodařilo plně etablovat (pohraničí), tedy o rezignaci na objekty, které církev nepotřebovala a o něž se nadále nechtěla starat.

Mezi nově získanými chrámy a modlitebnami ovšem výrazně převažovaly adaptace jiných objektů. Novostaveb bylo za obě dekády pouhých 6 (3 %), a i to v některých případech znamenalo jenom dokončení staveb původně započatých ještě před druhou světovou válkou (Čerčany, Klatovy). Ani to by se přitom někdy neobešlo bez intervence z nejvyšších míst,[80] stejně jako bylo hodně výjimečné dosáhnout povolení novostavby náboženského objektu (Brno – Řečkovice, [České Budějovice–] Suché Vrbné, Rudolfov, Žďár nad Sázavou). V těchto ohledech omezení zasáhla i protežovanou církev. Ale právě jen v nich, zatímco adaptace nebo pouhá převzetí starších objektů pro církevní účely byly naopak zcela běžné. V plných 45 případech se přitom jednalo o (vynucené) přesuny mezi církvemi: Církev československá získala 13 kostelů a kaplí po římskokatolické církvi (nejvý-

79 Z. R. NEŠPOR, *Sto let Českobratrské církve evangelické a Církve československé (husitské)*, s. 1068–1074.

80 V církvi je tradována zejména osobní intervence Antonína Zápotockého při dostavbě sboru v Klatovech; Český zápas 56, 1976, č. 23, s. 2.

CCH-3-4 text.indb 734 23.11.2022 17:20:26

znamnějšími objekty byly kostel sv. Floriana ve Svitavách a velké kaple v Boru a Stodu), kostel po dočasně zakázané Církvi adventistů sedmého dne[81] (Český Těšín), 8 kostelů a modliteben po německých evangelících (např. Břeclav, Hostinné, Praha – Strašnice) a plných 23 bývalých synagog a dalších židovských náboženských objektů (Doudleby nad Orlicí, Hranice, Humpolec, Jevíčko, Jindřichův Hradec, Kojetín, Kralupy nad Vltavou, Milevsko, Nové Strašecí, Praha – Karlín, Vyškov, Žamberk aj.). I když se v případě posledních dvou typů jednalo o pokračování „záchranné tendence", započaté již ve čtyřicátých letech, privilegované postavení Československé církve se zdá nesporné. Vedle přebírání svatostánků, které tvořilo plnou čtvrtinu (24 %) akvizic bohoslužebných prostor, se samozřejmě uplatnily konverze obytných domů, obchodů a provozoven (hostince, dílny ad.) a dokonce menších továren (Praha – Břevnov, – Vysočany), což všechno na počátku padesátých let vyplývalo z probíhajícího znárodňování. V ojedinělých případech se mohlo jednat i o školy či sokolovny, přestavěnou stodolu (Pěnčín) nebo hasičskou zbrojnici (Dolní Lipová [dnes Lipová-Lázně], Hovorany). Poslední případ je přitom zvlášť pozoruhodný, protože přestavba zbrojnice a přilehlého domu v jihomoravských Hovoranech natolik vycházela z meziválečných stavebních forem CČS(H), že je esteticky prakticky neodlišitelná od novostaveb ze třicátých let.

S touto a několika málo dalšími výjimkami (přístavba věže a přestavba synagogy v Žamberku), které nadto představovaly spíše reminiscence meziválečného stavitelství, nedošlo ani k nějakému stylovému vyhranění architektury nových sakrálních prostor. Spíše se utilitaristicky pracovalo s tím, co bylo k dispozici. Přebírané objekty se buď neupravovaly vůbec, nebo tím nejjednodušším možným způsobem (zejména interiér), a i architekty řízené rozsáhlejší stavební úpravy, typicky v případě některých synagog, byly motivovány spíše funkčně než esteticky. To se ovšem týkalo i všech ostatních církví, pokud vůbec mohly adaptovat nebo stavět nové sakrální objekty. Zlepšení, ovšem jen krátkodeché, představovalo teprve dočasné uvolnění státního dozoru nad církvemi v roce 1968, kterého například evangelická církev využila k dobově zcela ojedinělému angažování švýcarského architekta, který navrhl novostavbu sborového domu v Praze – Kobylisích (po přestavbě v letech 1995–2001 nazvaného U Jákobova žebříku).[82] Církev československá sice nešla tak daleko, ale i v jejím případě se podařilo dosáhnout schválení několika no-

81 Adventistická církev byla dočasně zakázána v letech 1952–56, jednou z podmínek znovupovolení pak bylo to, že nesměla usilovat o restituce zabavených modliteben a dalších objektů – nanejvýš si je mohla v následujících letech znovu kupovat (což však nebyl tento případ).

82 Jiří VAVERKA a kol., *Moderní sakrální stavby církví a náboženských společností na území Čech, Moravy a Slezska,* Brno 2004, s. 211–213.

CCH-3-4 text.indb 735 23.11.2022 17:20:26

vostaveb modliteben. Ve dvou případech formou architektonicky spíše tradicionalistických přístaveb modliteben k dosavadním sborovým domům v Hosticích a Kuřimi, ve třetím poměrně překvapivým využitím dobových architektonických podnětů při novostavbě menší kaple v Krmelíně u Ostravy. Architektonicky nejprogresivnější modlitebna CČS(H) své doby je ovšem dnes neužívaná a zcela zpustlá.

Jestliže přitom již v průběhu šedesátých let rozvoj nových bohoslužebných míst Církve československé jednoznačně upadal a byl dokonce převážen jejich opouštěním, nastupující éra tzv. normalizace tento trend jednoznačně posílila. Důvodem byla jak změněná státní církevní politika, která přestala přát i druhdy privilegovaným církvím, tak zřetelný početní i aktivitní úpadek samotné církve, již rychle opouštěly zakladatelské generace a která je nedokázala účinně nahradit. V letech 1968–89 bylo otevřeno jenom 28 nových modliteben, kromě uvedených případů vzniklých výlučně konverzí existujících budov, které navíc většinou buď nahrazovaly objekty ztracené, nebo se jednalo o druhé (menší, zimní) modlitebny, zřizované na farách, aby se tak usnadnil náboženský život ztenčujícího se hloučku věřících. Mimo tyto případy lze snad zmínit převzetí římskokatolické kaple ve Vrbici a fary v Chotěšicích,[83] nebo rozsáhlejší přestavby hospodářských budov v Českých Budějovicích – Rožnově a v Chýnově. Byly to však výjimky potvrzující pravidlo: ojedinělé případy úspěchu aktivní skupiny věřících nebo duchovního, jimž se v církvi nepřátelské epoše podařilo vymoci něco navíc. Nadto příslušný nový náboženský objekt Církvi československé husitské obvykle pár let sloužil a stal se vyzdvihovaným vzorem – aby pak upadal nebo i byl fakticky opuštěn kvůli rozpadu aktivního společenství, jež stálo u jeho zrodu. K žádnému výraznému a především dlouhodobému náboženskému oživění nedošlo ani v těch lokalitách, kde se v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let tyto případy udály.

Modlitebny mimo službu

Kvantitativní úpadek Církve československé (husitské) můžeme i přes dílčí lokální oživení sledovat prostřednictvím přímých i nepřímých údajů nejpozději od šedesá-

83 Stojí za zmínku, že v těchto (i dalších pozdějších) případech již nedošlo k převzetí původně římskokatolických bohoslužebných prostor proti vůli vlastníka. Naopak šlo o jejich záchranu, nebo přinejmenším praktické využití, k němuž dala prostor změna postoje římskokatolické církve k ekumeně po Druhém vatikánském koncilu.

CCH-3-4 text.indb 736 23.11.2022 17:20:26

tých let 20. století a v období tzv. normalizace se dále prohloubil.[84] Spolu se vzrůstajícím protináboženským tlakem státní správy a (souvisejícím) dlouhodobým nedostatkem údržby i dalšími důvody vedoucími ke špatnému technickému stavu sakrálních objektů to samozřejmě vedlo k jejich vyřazování z církevní služby nebo i zániku, a to tím spíš, že ve většině případů – v dané době – nešlo o památkově chráněné objekty. Tím nemá být řečeno, že k zániku bohoslužebných prostor v případě mladé církve nedocházelo už dřív, jednalo se však o výjimky. Nepočítáme-li (dočasně) zabrané římskokatolické kostely a kaple, z 540 „vlastních" bohoslužebných prostor CČS(H) existujících před rokem 1989, jich do komunistického převzetí moci v roce 1948 zaniklo pouze pět, a to především kvůli přesunu bohoslužeb v dané lokalitě do vhodnějších prostor.[85] Naopak v letech 1948–89 církev přišla o plných 151 modliteben a sborů, o více než čtvrtinu (28 %) jejich celkového počtu. Kdy a proč k tomu došlo?

Výše již bylo řečeno, že k zániku některých bohoslužebných prostor docházelo již v období „adaptačního boomu" v padesátých letech (zcela okrajově již v letech čtyřicátých), kdy církev opustila 35 (resp. 37) objektů. Nejčastěji se přitom jednalo o případy, kdy si církev „ukousla příliš velké sousto" a získala kostely v pohraničí, aniž by v daných lokalitách vytvořila dlouhodobě životné a dostatečně silné náboženské obce (Vejprty, dále řada bohoslužebných středisek: Bořislav, [Prostřední] Lánov, Loket, Polevsko, Šluknov ad.). Celkově je příznačné, že z uvedených 37 zaniklých modliteben jich 20 bylo v bohoslužebných střediscích. Zatímco jinde z dosavadních bohoslužebných středisek právě v této době vznikaly samostatné náboženské obce, obzvlášť v případě, že disponovaly vlastní modlitebnou, v případě lokalit početně slabých a upadajících se uplatnil proces právě opačný. Zvláštním případem tohoto typu bylo i navracení kostelů někdejší Německé evangelické církve fakticky nástupnické Slezské církvi evangelické a. v. (resp. v případě Krnova Českobratrské církvi evangelické), i když v padesátých letech teprve začalo. Relativní státní podpora, jíž se Československá církev v padesátých letech těšila, každopádně vedla k víceméně organickému vývoji (nepočítáme-li skutečnost, že akvizice probíhaly především na úkor jiných vlastníků a k nové výstavbě náboženských prostor nedocházelo): církev získávala nové bohoslužebné objekty tam, kde je potřebovala, a vzdávala se nepotřebných. Neplatilo to však absolutně. Ani tato církev roz-

84 Z. R. NEŠPOR, *Sto let Českobratrské církve evangelické a Církve československé (husitské),* s. 1067–1071.

85 Nejsou započítávány objekty dočasně ztracené kvůli odstoupení pohraničí v roce 1938, resp. je z nich započítáván jen jeden (kaple v Teplicích), do něhož se církev v poválečné době již nevrátila, třebaže zůstala jeho formálním vlastníkem.

CCH-3-4 text.indb 737 23.11.2022 17:20:26

hodně nebyla vítána ve školních budovách a dlouhodobě propůjčené školní kaple, pokud nezanikly třeba přestavbou na tělocvičnu, měly být nadále „lépe" využity například jako planetárium (Plzeň), dalších pět dosavadních kostelů začalo sloužit jako muzea; přinejmenším některé z těchto případů přitom můžeme považovat za import „osvětového" boje proti náboženství ze Sovětského svazu. Jednalo se nicméně spíše o ojedinělé případy a většina zaniklých církevních prostor byla opuštěna z vůle, nebo alespoň se souhlasem církve, aby nadále podle svého charakteru sloužila obytným, sociálním či výrobním účelům, nebo v ojedinělých případech byla zbořena.

Již v následující dekádě, kdy se Církev československá vzdala 45 sakrálních objektů, se však situace posunula tímto směrem. Nadále sice trvalo, že náboženské obce opouštěly málo užívané objekty a v extrémních případech kvůli tomu docházelo i k zániku příslušných obcí, častěji o tom však rozhodovali vnější činitelé. Třeba proto, že příslušné budovy bránily nové výstavbě,[86] ale ta byla často záměrně plánována bez ohledu na jejich existenci a někdy šlo o vyloženou záminku (z takto zbořených kostelů uveďme alespoň cenná díla secesní architektury: Teplice – Trnovany, Ústí nad Labem – Střekov, ačkoli zbořených sborů bylo celkem 11). I pokud nedošlo k fyzické likvidaci dané stavby, církev musela některé objekty opouštět nedobrovolně kvůli jejich jinému využití a jen výjimečně za ně dostala náhradu. Vzhledem k tomu, že ve 21 případech šlo o ústřední svatostánky příslušných náboženských obcí, vedlo to k urychlení procesu jejich zániku – státní náboženská politika očekávanému procesu sekularizace vědomě „napomáhala", nyní již i v případě dříve spojenecké církve. Což se samozřejmě mělo dále posílit v období tzv. normalizace, kdy Církev československá husitská ztratila dalších 69 bohoslužebných prostor, v naprosté většině bez jakékoli náhrady. Častým případem přitom byly demolice, k nimž obvykle vedla dlouhodobá absence údržby, a to nehledě na význam objektu pro příslušnou náboženskou obec (27 případů, tedy téměř čtyřicet procent ztrát v tomto období). Avšak i ponecháme-li stranou tyto „objektivní" případy „nezbytného" zániku stavebně nezpůsobilých objektů – byť o údajné nezbytnosti demolic mnohdy bylo možné úspěšně pochybovat – lze snad konstatovat, že jestliže v případě bohoslužebných středisek (22 zaniklých objektů v sedmdesátých a osmdesátých letech) šlo častěji o důsledek jejich objektivní nepotřeby a společensky vhodnějšího využití (tělocvična apod.), v případě náboženských obcí, pro které byla ztráta

86 Sem patří i zánik sboru (původně synagogy) v Dolních Kralovicích kvůli připravovanému zatopení obce budovanou vodní nádrží Švihov (Želivka); případy tohoto typu (poddolování objektů v báňských oblastech ad.) byly ovšem velice ojedinělé.

CCH-3-4 text.indb 738 23.11.2022 17:20:26

ústřední modlitebny často cestou k zániku, se obvykle jednalo o zjevný projev proticírkevních represí.[87]

Existovaly však na druhou stranu i výjimky, kdy orgány státního dozoru svolily k převodu neužívaných či málo užívaných „husitských" bohoslužebných objektů na životaschopnější menší náboženská společenství, která je v dané lokalitě potřebovala. V období pozdního komunistického režimu snad mohlo jít i o jistou nápravu dřívějších křivd vůči těmto náboženským organizacím, které ostatně danou rétoriku v rámci jednání s příslušnými církevními tajemníky neváhaly využívat. Necháme-li stranou výše zmíněné navracení kostelů a modliteben po německé evangelické církvi, prvním takovým případem byl prodej těšínského „Kostelíčka" (původně vybudovaného českobratrskými evangelíky a v padesátých letech zabaveného dočasně zakázaným adventistům) Církvi bratrské v roce 1969, další kostely a modlitebny později získala Bratrská jednota baptistů (Litoměřice), Církev adventistů sedmého dne (Břeclav) a Křesťanské sbory (Ostrava – Kunčičky, Praha – Žižkov).[88] Další dvě modlitebny sice ztratily svůj účel, avšak Církev československá husitská si je ponechala jako rekreační střediska (Přibyslav, Železná Ruda). Všechny tyto, v součtu ostatně ojedinělé případy nemohou nicméně zastřít skutečnost, že v období tzv. normalizace docházelo k výraznému úbytku náboženských prostor, přičemž hlavním důvodem byl sice zastřený, ale jednoznačný sekularizační tlak státu, namířený nyní i na CČSH. Situace srovnatelné Českobratrské církve evangelické přitom byla analogická, stejně jako v případě většiny menších křesťanských náboženských společenství – již v osmdesátých letech se naproti tomu vyskytly církve, především evangelikálně orientované, které dokázaly růst a místní rozmach materializovat i v podobě nové stavební činnosti. Byly to tytéž, které byly jmenovány v souvislosti s přebíráním „husitských" sakrálních budov.

Protináboženský tlak státu s pádem komunistického režimu samozřejmě ustal, to však neznamená, že by k zániku bohoslužebných prostor nedocházelo i později. Jestliže některé české církve prošly po roce 1989 obnovou nebo dokonce mohutným rozvojem, a na čas se zdálo, že se to bude týkat i etablovaných „lidových" církví, nebyl to případ Církve československé husitské.[89] Podobně jako u dal-

87 Konkrétní případ (Jaroměř – Josefov) ve vzpomínkách dokumentuje například farářka Jarmila Tomsová (Milena TOMEŠOVÁ, *Býti farářkou*, Náchod 2003, s. 94–97).

88 V případě sborového domu v Ostravě – Kunčičkách došlo v letech 1984–91 dokonce k rozsáhlé přestavbě, reflektující lokální význam daného náboženského společenství; J. VAVERKA a kol., *Moderní sakrální stavby*, s. 250–254.

89 Široce zakotvený přehled podávají tři dnes již bezmála klasická díla české sociologie náboženství: Dana HAMPLOVÁ, *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí,* Praha 2013; Zdeněk

CCH-3-4 text.indb 739 23.11.2022 17:20:26

ších velkých církví je i přes dílčí oživení zjevný dlouhodobý pokles počtu věřících, který v CČSH umocňuje i jejich věková skladba, čemuž alespoň v základu odpovídají i nezbytné organizační změny. Dochází ke slučování a zániku náboženských obcí a církev promýšlí formy dalšího provozu a služby ve změněných společenských podmínkách. Výsledkem je přitom i to, že se církev vzdává některých sakrálních prostor, i když v tomto případě jde o obousměrný vztah: k zániku příslušné náboženské obce může naopak vést to, že ztratila shromažďovací a liturgické prostory. Od roku 1990 přitom Církev československá husitská přišla o 76 sborů a modliteben, dokonce více než v případě období tzv. normalizace. I když se přitom uplatnily zmíněné sekularizační tendence, za významnou část tohoto souboru ve skutečnosti může (nebo ji spoluzapříčinil) nyní už neexistující komunistický režim. A to nikoli jen nepřímým vlivem na celospolečenské odnáboženštění, ale naopak protežováním Církve československé (husitské) ve čtyřicátých a v padesátých letech – církvi byly tehdy přidělovány objekty zabavené jiným vlastníkům, z nichž mnohé nyní byly restituovány nebo i následně dále zcizovány. (Staro-)noví vlastníci přitom nemuseli mít vůbec nic proti dalšímu užívání svých nemovitostí k náboženským účelům, avšak obvykle za ně začali požadovat komerční nájem, který příslušné náboženské obce nebyly s to platit. Spolu s (faktickým) zánikem místních náboženských obcí to byl suverénně nejčastější důvod ztráty bohoslužebných prostor po roce 1989.[90] I nyní se však vedle těchto případů okrajově objevily také jejich konverze k jiným církevním účelům – nově na sociální zařízení (Brno – Husovice, Hrušovany u Brna, Lelekovice),[91] nebo odprodeje jiným náboženským organizacím, především rychle rostoucí pravoslavné církvi (Dolní Kounice, Mohelnice, Znojmo).

Likvidace státního dozoru nad církvemi a nové společenské podmínky ovšem nepřinesly jenom zánik obcí a jejich bohoslužebných prostor, církev naopak

R. NEŠPOR, *Příliš slábi ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*, Praha 2010; David VÁCLAVÍK, *Náboženství a moderní česká společnost,* Praha 2010; souborně David VÁCLAVÍK – Dana HAMPLOVÁ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Religious Situation in Contemporary Czech Society, Central European Journal for Contemporary Religion* 2, 2018, č. 2, s. 99–122.

90 Spletitý konkrétní případ popisuje např. Marcel SLADKOWSKI, *Církev československá husitská ve Zlíně 1935–2005*, Zlín 2005. K odstoupení od pronájmu z ekonomických důvodů však došlo třeba i v případě náboženské obce Praha – Kobylisy: zde vlastník domu (a člen příslušné náboženské obce) na konci čtyřicátých let prostory svého domu pronajal naprosto dobrovolně, avšak jeho dědicové o šedesát let později shledali pronájem dále ekonomicky neúnosným, zatímco obec nedokázala platit víc.

91 Církev patrně preferovala tento způsob využití i v případech, kdy dané sociální zařízení sama neprovozuje (Broumov, Ostrava – Vítkovice).

CCH-3-4 text.indb 740 23.11.2022 17:20:26

po roce 1989 dokázala otevřít 24 nových sborů a modliteben. Dílem jako kompenzaci uvedených ztrát, dílem jako završení dříve započatých adaptačních procesů (přestavba někdejší synagogy v Praze – Michli se protáhla na léta 1975–91), ale rovněž jako projev náboženského růstu v nových oblastech. O tom, že sice jen lokálně, ale přesto jde i o růst, svědčí rovněž skutečnost, že mezi novými svatostánky po dlouhé době opět figurují také novostavby. K novostavbám sborových domů došlo v Brandýse nad Labem a v Praze – Břevnově, přestavby a přístavby sborových domů v Benešově, Plzni a Praze – Krči byly takového rozsahu, že se téměř blížily novostavbám, další menší kaple byly zřízeny v nově postaveném domově pro seniory v Brně – Maloměřicích, v církevním vzdělávacím středisku v Brně – Pisárkách a ze symbolických důvodů i v severočeském Škodějově.[92] Ostatní nově otevřené sbory a modlitebny vznikly konverzemi, nejčastěji dřívějších obytných prostor (ale opět i části hasičské zbrojnice a dalších objektů) a v šesti případech rovněž kaplí či kostelů původně římskokatolických. Další kostely a kaple CČS(H) spoluužívá. Někdejší nepřátelství bylo zažehnáno a subjekty římskokatolické církve i v současnosti rády propůjčují neužívané kostely a kaple (některým) jiným křesťanským církvím, nejčastěji církvi pravoslavné, ale i dalším.[93] Potíž je spíš v tom, že Církev československá husitská je na tom z hlediska „živých" a aktivních místních společenství ještě hůř než potenciální pronajímatelka, má dost starostí se správou vlastních nemovitostí a malý zájem jejich počet zmnožovat dlouhodobými pronájmy.

Závěr

Dosud nedostatečně studované pozdější dějiny druhé, respektive třetí a čtvrté největší české církve přinášejí řadu nových poznatků, v některých případech i opravujících obecně sdílené představy o vývoji české religiozity ve 20. století. Ale i pokud jde o vlastní dějiny této náboženské organizace, tradičně spojované s náboženským modernismem a nacionalismem a v případě vnějších znaků a přítomnosti ve veřejném prostoru s funkcionalismem a dalšími moderními architektonickými styly

92 Jednalo se o „splacení dluhu" rodišti zakladatele církve Karla Farského. CČS(H) už v padesátých letech usilovala o zřízení pietního místa ve Farského rodném domě, ale než k tomu došlo, domek se zřítil. Přesto se ve Škodějově každoročně konaly výroční bohoslužby, avšak teprve v letech 2016–17 byl vybudován vzpomínkový Přírodní areál dr. K. Farského, jehož součástí je i stejnojmenná lesní kaple.

93 Naopak v někdejším sboru CČS(H) v Rožďalovicích, patřícím ovšem soukromému vlastníku, dnes sídlí místní římskokatolická farnost.

CCH-3-4 text.indb 741 23.11.2022 17:20:26

meziválečného období. Nic z toho samozřejmě není nesprávné, jen je to příliš reduktivní. V případě stavební činnosti Církve československé (husitské) tak právem obdivujeme progresivní novostavby konce dvacátých, třicátých a počátku čtyřicátých let, naposledy připomenuté výpravnou publikací ke stému výročí vzniku církve *Sbory církve Československé husitské – architektonické dědictví našich regionů* (2018), současně je ale třeba si uvědomit, že tím nevyčerpáváme ani všechny typy stavební činnosti tohoto společenství, a tím méně všechny typy jeho liturgických prostor. Architektonicky cenné či zajímavé stavby, zdaleka nejen modernistické či funkcionalistické, které autoři zpracovali v této dosud nejrozsáhlejší publikaci na dané téma (68 položek katalogu), nadto tvoří jenom 13 % bohoslužebných objektů CČS(H).

Díky dlouhodobému badatelskému úsilí moravského historika Pavla Marka, zaměřujícího se na vznik Církve československé (husitské) a její pravoslavné křídlo (a samozřejmě i na vlastní českou pravoslavnou církev), máme podrobně zmapovány rané pokusy o převzetí či spoluužívání římskokatolických kostelů a kaplí, doplněné o jejich propůjčení jinými vlastníky. Bouřlivá diskuse – místy i ozbrojené šarvátky – o „právo národa“[94] užívat své kostely skončila v naprosté většině již před polovinou dvacátých let jejich navrácením římskokatolické církvi, jejíž nová konkurentka si mohla ponechat nebo dále získala jenom několik specifických historických chrámů. Nastalo období bohoslužebných provizorií, většinou v podobě pronajímaných veřejných prostor nebo bohoslužeb v prostorách soukromých, z něhož vedla cesta k budování vlastních církevních objektů. Časově jej vskutku můžeme lokalizovat do druhé poloviny dvacátých let, celé následující dekády a prvních let čtyřicátých, kdy bylo nově postaveno 144 sborů, kaplí a dalších liturgických staveb (nečítaje v to zvonice). Na počátku tohoto období však rozhodně nešlo o stavby stylově progresivní, které se v drtivé míře uplatnily teprve ve třicátých letech, v reakci na dosavadní zkušenosti i kritické hlasy okolí, a současně se i v tomto období vedle novostaveb objevovaly také adaptace a sekundární využití sakrálních objektů jiných církví (křesťanů východního obřadu nebo i židů) a zejména původně nenáboženských objektů; konvertovaných modliteben přitom byla téměř třetina (29 %).

Přestože CČS(H) nepřestala své sbory stavět ani později, podíl novostaveb byl už ve všech následujících obdobích výrazně menší, až zanedbatelný. V bezprostředně poválečném období k tomu asi přispěl nedostatek stavebních hmot i sil, stejně jako na druhé straně možnost snadného získání liturgických prostor zruše-

94 Tak zněl původní titul periodika radiálních římskokatolických reformistů, v roce 1920 přejmenovaného na Český zápas, který je od té doby oficiálním listem CČS(H).

CCH-3-4 text.indb 742 23.11.2022 17:20:27

ných nebo početně drasticky redukovaných náboženských společenství. Církev československá (husitská) tak získala – někdy jen dočasně – plných 60 kostelů, kaplí a dalších bohoslužebných prostor likvidované Německé evangelické církve a 46 nemovitostí židovských (vedle synagog šlo okrajově i o jiné typy modliteben). Další liturgické prostory byly získány převzetím či adaptací původně necírkevních objektů. Tento typ akvizice nových svatostánků přitom výrazně narostl v období vlády komunistického režimu, a to i z toho důvodu, že komunisté právě CČS(H) alespoň zpočátku v mnohém vycházeli vstříc. Spolupráce se ovšem z dlouhodobého hlediska ukázala darem spíše danajským, protože z církve odváděla a od ní odrazovala řadu věřících, stejně jako po restituci v devadesátých letech komplikovala držbu „přidělených" církevních objektů. Relativní protežování církve (i několika dalších náboženských organizací) navíc netrvalo věčně a nejpozději od šedesátých let začaly i proti „čechoslovákům" být uplatňovány restrikce, projevující se také omezováním náboženského života a odebíráním bohoslužebných prostor. Jestliže Církev československá (husitská) za celou dobu své existence právoplatně získala 561 bohoslužebných objektů, v období komunistické vlády jich ztratila 151, tedy plnou čtvrtinu (27 %), a později dalších 76 (13 %), začasté v nepřímých důsledcích komunistické vlády.

Za celou dobu své existence měla Církev československá (husitská) v Čechách, na Moravě a v českém Slezsku celkem 393 náboženských obcí (včetně dočasných sídel),[95] z nichž 46 nikdy nemělo vlastní sakrální prostory – a ve velké většině kvůli tomu také zaniklo. Ostatní náboženské obce si svatostánky vybudovaly nebo je získaly jinak, často i ve větším počtu. Některé, zejména pozdější náboženské obce přitom byly vybaveny sborem či modlitebnou ještě před svým vznikem, protože to v určitých obdobích byla podmínka osamostatnění (jednalo se o 63 případů), pro jiné – což bylo samozřejmě častější – šlo teprve o výsledek následného dlouhodobého úsilí. Budeme-li uvažovat jen první sbory v sídlech náboženských obcí, v případě obcí formálně zřízených do roku 1941 byla průměrná doba čekání na vybudování první modlitebny (nebo na její získání jiným způsobem) 14,65 roku.[96] Nejdéle, kolem osmdesáti let, přitom musely čekat náboženské obce Husinec,[97] Úvaly

95 M. SALAJKA, *Proces ustavování a duchovní správy náboženských obcí,* s. 9–86.

96 Započítány jsou přirozeně i případy, kdy obec měla bohoslužebný objekt v okamžiku svého vzniku, a to jako čekací doba rovná nule. V případech, kdy není rok získání daného objektu jednoznačný, je počítáno se střední hodnotou příslušného časového intervalu.

97 Případ Husince je ovšem specifický, protože náboženská obec fakticky sídlí v Prachaticích, kde také získala sborový dům podstatně dříve. Lokalizace do Husince má hlavně symbolický význam, spojitost s rodištěm M. Jana Husa, novodobých „husitů" však bylo v městečku vždycky málo

CCH-3-4 text.indb 743 23.11.2022 17:20:27

a Velké Hamry. Naproti tomu obce, které vznikly v letech 1945–89, čekaly na svůj první liturgický objekt mnohem kratší dobu – průměrně jen 3,99 roku –, a v případě bezprostředně poválečných obcí v dosídlovaném pohraničí obvykle ještě mnohem méně. V naprosté většině se ovšem jednalo o objekty k liturgickým účelům jenom adaptované, přičemž i zde zřejmě platí heslo „lehce nabyl – lehce pozbyl": z 93 takto získaných modliteben jich církev již 56 (60 %) ztratila. Naopak z první skupiny 254 prvních vlastních bohoslužebných staveb v sídlech náboženských obcí jich dodnes slouží plné tři čtvrtiny (76 %, 192 objektů).

S výjimkou neúspěšné prvotní snahy o zábor římskokatolických kostelů a kaplí a s výjimkou období protektorátu měla Církev československá (husitská) štěstí na podporu ze strany státu, nepominutelnou již v meziválečném období a masivní zejména ve druhé polovině čtyřicátých a v padesátých letech. Díky této podpoře získala tolik svatostánků a získala je tak rychle, jako žádná jiná česká církev. Vnější podpora však v žádném případě nevysvětluje všechno: bez obrovské osobní obětavosti (členů) náboženských obcí, které se na stavbách a adaptacích obvykle pracovně podílely a zejména stavební půjčky splácely často několik dalších dekád, by tento rozsáhlý a v mnoha případech i architektonicky a kulturně hodnotný soubor moderních náboženských staveb také nikdy nevznikl.

a dlouhodobě se scházeli v propůjčené modlitebně. Z podobných důvodů ostatně v Husinci vznikl sbor svobodné reformované církve (dnešní Církev bratrská), v jehož modlitebně se v letech 1939–2010 konaly i bohoslužby CČS(H); Zdeněk R. NEŠPOR, Modernizace českého evangelického prostředí: případ svobodných církví, *Český časopis historický* 110, 2012, s. 20–51, zde s. 40.

CCH-3-4 text.indb 744 23.11.2022 17:20:27

The places of worship of the Czechoslovak (Hussite) Church in quantitative optics

ZDENĚK R. NEŠPOR

Like other religious communities, the Czechoslovak (Hussite) Church needed and still needs places of worship – churches, prayer rooms, and possibly others (in this case, free-standing bell towers were also locally and temporally significant); during the entire period of its existence (since 1920), this Church has used 693 places of worship. The initial effort of the Church was to acquire or co-use originally Roman Catholic churches, in 1920–21, 74 Roman Catholic churches and 14 chapels were seized, and another 44 buildings were lent to the new church by the towns and villages that owned them. Although the Church tried to legally anchor these acquisitions, it was not successful and had to return the vast majority of objects within a few years. Renting places of worship turned out to be a temporary, but symbolically and otherwise not very suitable solution, however, the Czechoslovak Church already started new buildings before the mid-1920s. At first, their design and construction were rather chaotic, which was reflected in unsystematic localization and insufficiently thought-out search for functional and architectonic forms. However, by the beginning of the 1930s, these problems were mostly overcomed. Until the wartime building restrictions (1942), the Czechoslovak Church was able to build 144 new church buildings (churches, prayer halls, congregational houses), a significant part of which reflected not only the church's liturgical needs, but also progressive architectural features. Another 55 buildings were acquired by the church through adaptation, including several former synagogues. Most of the religious communities of the Czechoslovak Church thus acquired places of worship during the first twenty years of its existence (partially thanks to several forms of state support), significantly faster than in the case of any other Czech church. After the end of the Second World War, a completely different situation arose, the Church continued to grow and expand into new areas (the so-called borderlands, from where the German-speaking population had been expelled), but at the same time it fundamentally limited its own construction activities. In the first post-war years, there were neither the strength nor the means for it, but it was not even necessary: the Czechoslovak Church took over 60 churches of the abolished German Protestant

CCH-3-4 text.indb 745 23.11.2022 17:20:27

Church, 46 synagogues unnecessary due to the Holocaust, and another 45 religious and secular buildings, most of which they did not even modify structurally. Political support continued even in the first years of the communist regime, when the Church acquired another 182 places of worship between 1950 and 1967 (at the same time, however, it also began to lose some of them), thus its long-term need was effectively saturated. There were practically no new buildings during this period (from 1945 to the present, the Church has built only 13 of them), nor was the adaptation and maintenance of converted buildings sufficient. The result of the absence of maintenance and the growing anti-Church pressure during the so-called normalisation period, as well as the rapidly advancing secularisation of society, was the abandonment of a number of existing places of worship (69 cases), which continued after 1989 (76 cases), now mainly for economic reasons. However, it was only after the fall of the communist regime that there could be a few new constructions of sacred buildings and further modifications of their network, which has again begun to reflect real socio-economic possibilities of the individual religious communities and Church as a whole.

CCH-3-4 text.indb 746 23.11.2022 17:20:27

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Mgr. Jana FANTYSOVÁ MATĚJKOVÁ, Ph.D.
Masarykův ústav a Archiv AV ČR v.v.i.
Gabčíkova 2362/10
CZ-182 00 Praha 8
fantysova@mua.cas.cz

Dr. Mona GARLOFF
Institut für Geschichtswissenschaften und Europäische Ethnologie
Universität Innsbruck Innrain 52d
AUT-6020 Innsbruck – Österreich
mona.garloff@uibk.ac.at

doc. PhDr. Stanislav HOLUBEC, Ph.D. et Ph.D.
Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 809/76
CZ–190 00 Praha 9
holubec@hiu.cas.cz

prof. PhDr. Zdeněk R. NEŠPOR, Ph.D.
Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Jilská 1
CZ–110 00 Praha 1
zdenek.nespor@soc.cas.cz

prof. Dr. Stephan Karl SANDER-FAES
University of Bergen
Department of Archaeology, History, Cultural Studies and Religion
Øysteins gate 3
NO-5007 Bergen – Norway
stephan.sander-faes@uib.no

CCH-3-4 text.indb 1049 23.11.2022 17:20:39

prof. PhDr. Miroslav ŠEDIVÝ, Ph.D.
Ústav historických věd
Fakulta filozofická Univerzity Pardubice
Studentská 84
CZ-532 10 Pardubice
miroslav.sedivy@upce.cz

doc. Mgr. Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Ph.D.
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Katedra historie
Na Hradě 5
CZ-771 80 Olomouc
radmila.svarickova@upol.cz

Dr. Nataliia ZALIETOK, Candidate of Science (Ph.D.), Senior Research Associate
Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Record Keeping
Lukianivska Street, 77.
UKR-04107 Kyiv, Ukraine

Indiana University Bloomington
107 S Indiana Avenue, Bloomington,
IN 47405, United States
nataliazaletok@gmail.com
nzaliet@iu.edu

CCH-3-4 text.indb 1050 23.11.2022 17:20:39

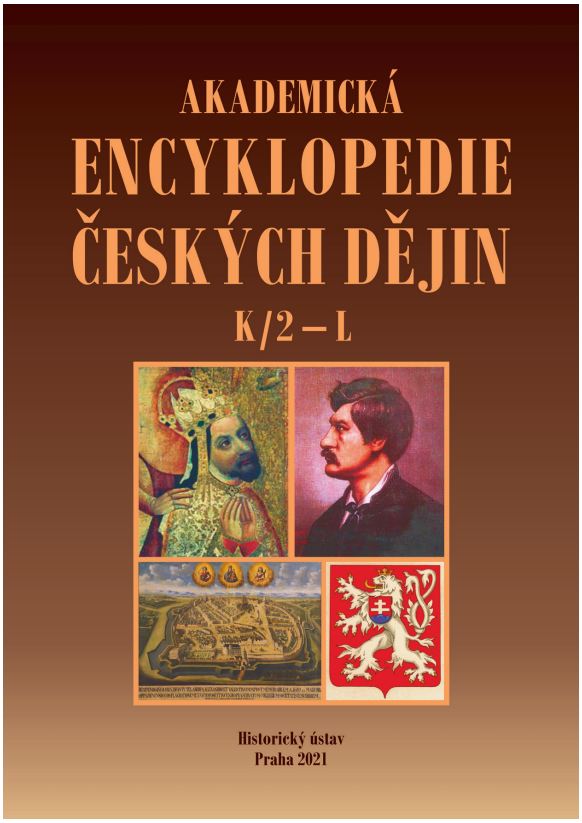

Jaroslav Pánek a kolektiv
AKADEMICKÁ ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH DĚJIN
Díl VII (K/2 – L: Kniha Drnovská – Lužičtí Srbové)
Historický ústav AV ČR
Praha 2021, 520 s., 21 x 30 cm

ISBN 978-80-7286-392-1
Dostupné v knihkupectvích
Nakladatelství Academia.
Možnost objednání
na http://obchod.hiu.cas.cz/shop/

Sedmým svazkem je naplněna první polovina celého encyklopedického díla, které vzniká péčí Historického ústavu AV ČR a prací jeho badatelů v součinnosti s předními odborníky z jiných akademických a univerzitních institucí. Svazek je polytematický, avšak v heslech velkého a středního rozsahu má několik výrazných dominant. Přispívá k vymezení historického prostoru z hlediska geografického a populačního pojetí (*kosmografie, krajina, lid*) a podrobně zpracovává některé regiony, bez nichž si nelze představit zejména starší minulost českého státu (*Lucembursko* a *Lužice*, ale také tamní slovanský národ – *Lužičtí Srbové*). Osvětluje klíčové pojmy středověku a raného novověku (mj. *kolonizace*, *korunovace*, *královské město*, *kurfiřt*, *léno*, *lucemburská dynastie*) i moderních dějin (mj. *koncentrační tábory*, *Košický vládní program*, *Květnové povstání 1945*, *legionáři*, *letecká válka nad českými zeměmi*, *letectvo*). Značná pozornost se soustřeďuje na období komunistické totality (*kolektivizace zemědělství*, *komunismus*, *Komunistická strana Československa*, *komunistický režim* atd.). Další hesla jsou věnována dějinám státu a práva, politickým proudům, diplomacii, národnostním menšinám, kulturní a církevní historii. Širší dosah mají rovněž hesla věnovaná pomocným a příbuzným disciplínám (*kodikologie*, *komeniologie*) a zvláště současné historiografii (*kritický obrat*, *kulturní a sociální antropologie*, *kulturní obrat*, *lingvistický obrat*).

Vojtěch KESSLER – David SMRČEK (edd.)
Děti křtěné Dunajem.
České vzpomínky na meziválečnou Vídeň

Historický ústav AV ČR
Praha 2021, 328 s.
ISBN 978-80-7286-395-2
Možnost objednání
na http://obchod.hiu.cas.cz/shop/

Kniha Děti křtěné Dunajem vychází, stejně jako jiné svazky ediční řady Dějiny všedního dne, výhradně z textů uložených v Databázi dějin všedního dne při Historickém ústavu AV ČR. Je symbolickým poděkováním autorům, kteří se v naději, že jejich záznamy mohou posloužit nejen rodinným příslušníkům, ale i dalším čtenářům, pustili v polovině 90. let do sepisování vzpomínek na své dětství ve Vídni.

Publikace není vyčerpávající syntetickou rekonstrukcí života české vídeňské komunity. Spíše je třeba ji pojímat jako jakýsi symbolický výlet zpět v čase, ve vzpomínkách do míst, která již dávno v hmatatelném světě neexistují, nebo alespoň ne v podobě, jaká je zde předestřena. Nechceme popisovat Vídeň tak, jak ji zná běžný turista. Vídeň plnou památek, nádherných kostelů, paláců a muzeí. Budeme ji popisovat tak, jak v ní žili prostí lidé, naši pamětníci, jejich rodiče, příbuzní a známí. Bude se tak jednat o pomyslný imaginativní výlet – provoněný vídeňskou kávou a pečenými kaštany, důvěrně známou chutí gugelhupfu a leberkäsu, se zvuky cinkající tramvaje č. 48, která se na horním konci Panikengasse stáčela na Herbstrasse. Za průvodce nám poslouží třiadvacet pamětníků zmizelého světa specifické „české Vídně", zvláštního mikrosvěta uprostřed velkoměsta. A právě do takovéhoto prostředí relativně uzavřené komunity se postupně rodily ony „děti křtěné Dunajem", jež prožily v meziválečné Vídni své dětství, případně časy dospívání.

Jde ovšem o vzpomínky vzniklé po mnoha desetiletích strávených mimo Vídeň. Mnohé je již zastřené, mnohé zapomenuté. Musíme proto zpovědi vídeňských Čechů vnímat jako obraz toho, jak si na českou Vídeň pamatují. Nikoli na město, jaké objektivně bylo, ale takové, jaké zůstalo v žitých vzpomínkách. Jde často o obrazy velmi specifické, možná trochu naivní, ale o to více bezprostřední, upřímné a hlavně lidské.

Eva SEMOTANOVÁ – Josef ŽEMLIČKA a kol.
Věnná města českých královen
Historický ústav AV ČR
Praha 2021, 440 s.

ISBN 978-80-7286-393-8
Dostupné v knihkupectvích Nakladatelství Academia.
Možnost objednání na http://obchod.hiu.cas.cz/shop/

Publikace Věnná města českých královen autorského kolektivu odborníků z Historického ústavu AV ČR a Filozofické fakulty UHK pod vedením Evy Semotanové a Josefa Žemličky se zabývá mnoha problémy a otázkami, které úzce souvisejí se vznikem a vývojem fenoménu věnných měst. Řeší tuto tematiku v samostatných, časově či tematicky pojatých kapitolách, které se vzájemně prolínají a doplňují; nabízejí varianty pohledů, směřujících posléze k syntetizující, synergické spojitosti jednotlivých námětů při zachování jejich pestrosti a rozmanitosti.

Instituce královských věnných měst se začala utvářet počátkem 14. století, prošla složitým vývojem a svého vrcholu dosáhla v období středověku. Věnná města se stala nejen zdrojem příjmů královen, ale v případě středověkého Hradce Králové a Mělníku na čas sídlem několika z nich včetně jejich dvorů. S nástupem raného novověku došlo k uvolnění osobního vztahu královen (císařoven) se svými městy a věnná města poté plnila především roli ekonomickou. České národní obrození, které s sebou přineslo rozvoj národní a regionální identity, proslulost a význam věnných měst znovu připomnělo. Dnes přispívá živá vzpomínka na věnná města a jejich historickou roli k udržení regionálního historického povědomí a sbližuje moderní současnost s minulostí. Zároveň věnná města zůstávají aktuálním badatelským tématem.

Publikace byla zpracována v rámci řešení a s finanční podporou projektu NAKI II Věnná města českých královen (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru), č. DG18P02OVV015.

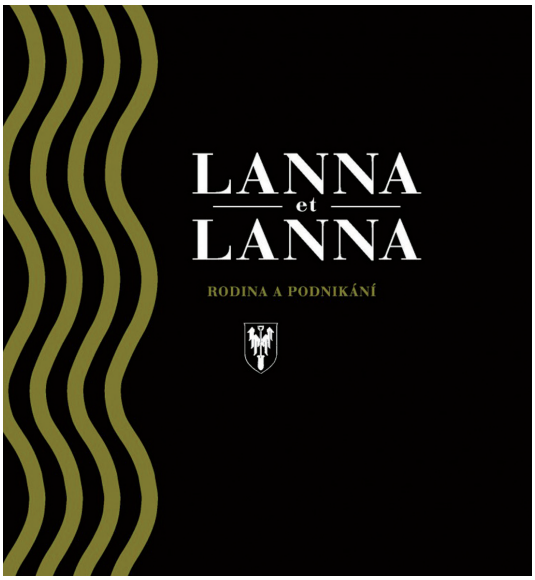

Milan HLAVAČKA – Jiří KOPÁČEK (ed.)
LANNA et LANNA. Rodina a podnikání
Nebe s. r. o. – Historický ústav AV ČR v.v.i.
České Budějovice – Praha 2022, 344 s.,
vázaná

ISBN 978-80-906008-1-2 (Nebe s. r. o.)
ISBN 978-80-7286-399-0 (Historický
ústav AV ČR, v. v. i.)
Dostupné v knihkupectvích
Nakladatelství Academia.
Možnost objednání
na http://obchod.hiu.cas.cz/shop/

„Family business and cultural history" česko-rakouského podnikatelského rodu Lannů trvala jedno století: od založení rodinného podniku roku 1828, který převzal obchod solí a dřevem na Vltavě a v Budějovicích stavěl dřevěné lodě, přes budování průmyslových podniků na Kladensku Adalbertem Lannou starším (1805–1866), dále výstavbou základní železniční a říční dopravní sítě v Čechách, v Horním a Dolním Rakousku Adalbertem Lannou mladším (1836–1909), až do úmrtí posledního mužského potomka rodu JUDr. Adalberta Lanny nejmladšího (1867–1922). Nové mezioborové studium podnikatelských, kulturních, spolkových a mecenášských aktivit tří generací rodiny Lannů, stejně jako zkoumání jejich habitu včetně symboliky motivů výzdoby jejich sídel v Praze, Gmundenu a v pražské nekropoli, utvářejí poprvé vícerozměrný pohled na tuto výjimečnou rodinu, která žila a podnikala v prostředí tří odlišných epoch. Publikované texty dávají nahlédnout i do soukromého, veřejného a částečně i myšlenkového světa mužských příslušníků rodiny Lannů.

Texty jsou v knize doprovázeny zcela originálními dobovými fotografiemi a ilustracemi, z nichž mnohé velkoryse poskytl potomek Adalberta Lanny mladšího v ženské linii Hubertus Trauttenberg. Řečí rodových sídel Lannů je vyprávěn hlavní příběh milovníka umění, sběratele, mecenáše, zakladatele kulturních a vzdělávacích institucí v Čechách Adalberta Lanny mladšího. Při cestě po lannovských rezidencích je také vůbec poprvé výrazně vyzdvižena osobnost nejmladšího, a tedy i posledního z rodu Lannů, JUDr. Adalberta Lanny, který se rozhodl především ze zdravotních a válečných důvodů veškeré rodinné podnikání ukončit.

Odkaz rodiny a firmy Lanna svou rozsáhlostí a pestrostí reprezentuje mimořádné kulturní a technické dědictví, které přetrvalo do 21. století.

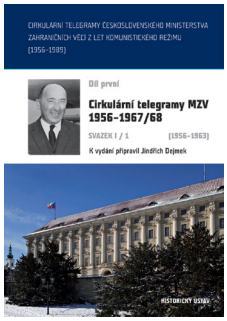

Cirkulární telegramy MZV 1956–1967/68, svazek I/1 (1956–1963)
Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničních věcí z let komunistického režimu (1956–1989)
Díl první, Cirkulární telegramy MZV 1956–1967/68, svazek I/1 (1956–1963)
Jindřich Dejmek (ed.), Historický ústav, Praha 2020, 580 s.

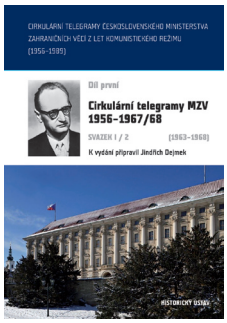

Cirkulární telegramy MZV 1956–1967/68, svazek I/2 (1963–1968)
Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničních věcí z let komunistického režimu (1956–1989)
Díl první, Cirkulární telegramy MZV 1956–1967/68, svazek I/2 (1963–1968)
Jindřich Dejmek (ed.), Historický ústav, Praha 2020, 670 s.

Cirkulární telegramy MZV 1969–1980, svazek II/1 (1969–1972)
Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničních věcí z let komunistického režimu (1956–1989)
Díl druhý, Cirkulární telegramy MZV 1969-1980, svazek II/1 (1969–1972)
Jindřich Dejmek (ed.), Historický ústav, Praha 2022, 868 s.

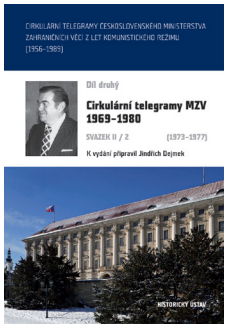

Cirkulární telegramy MZV 1969–1980, svazek II/2 (1973–1977)
Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničních věcí z let komunistického režimu (1956–1989)
Díl druhý, Cirkulární telegramy MZV 1969-1980, svazek II/2 (1973–1977)
Jindřich Dejmek (ed.), Historický ústav, Praha 2022, 1028 s.

ČESKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ | *THE CZECH HISTORICAL REVIEW*

Redakce
Vedoucí redaktoři | Editors-in-chief: Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK
Výkonný redaktor | Managing Editor: Vojtěch Szajkó
Technický redaktor | Administrative Editor: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | Scientific Board:
Zdeněk Beneš (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Václav Bůžek (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích); Milan Hlavačka (Historický ústav AV ČR); Martin Holý (Historický ústav AV ČR); Michaela Hrubá (Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem); Tomáš Knoz (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity); Robert Kvaček (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Jiří Lach (Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci); Václav Ledvinka (Archiv hlavního města Prahy); Jiří Malíř (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity); Jan Němeček (Historický ústav AV ČR); Anna Pumprová (Filozofická fakulta Ostravské univerzity); Svatava Raková (Historický ústav AV ČR); Eva Semotanová (Historický ústav AV ČR); Petr Sommer (Archeologický ústav AV ČR, Praha); Miroslav Šedivý (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice); Petr Vorel (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice); Josef Žemlička (Historický ústav AV ČR)
s redakčním kruhem | with Editorial Board:
Marie Buňatová (Historický ústav AV ČR); Ivan Hlaváček (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Zdeněk Hojda (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Miroslav Hroch (Praha); Magdaléna Pokorná (Historický ústav AV ČR); Ivan Šedivý (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:
Hugh L. Agnew (George Washington University, Washington); Joachim Bahlcke (Universität Stuttgart); Detlef Brandes (Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf); Robert J. W. Evans (University of Oxford); Henryk Gmiterek (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin); Wojciech Iwańczak (Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa); Dušan Kováč (Historický ústav SAV Bratislava); Piotr M. Majewski (Uniwersytet Warszawski, Varšava); Antoine Marès (INALCO – Institut national des langues et civilisations orientales, Paris); Ralph Melville (Institut für Europäische Geschichte, Mainz); Nicolette Mout (Universiteit te Leiden, Leiden); Taku Shinohara (Tokyo University of Foreign Studies); Alain Soubigou (Université Paris | Pantheón-Sorbonne); Thomas Winkelbauer (Universität Wien)

Návrh obálky a typografie | *Design:*
Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences*
Adresa | *Address:*
Prosecká 809/76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 337
E-mail: cch@hiu.cas.cz
Tiskne Serifa, Jinonická 804/80, CZ-158 00 Praha 5.

Přijímání objednávek | *Distribution:*
Distribuci předplatitelům zajišťuje jménem vydavatele společnost SEND Předplatné spol. s r.o. Předplatné lze objednat prostřednictvím webového formuláře www.send.cz/cch, telefonicky na číslech 225 985 225 a 777 333 370, emailem na adrese send@send.cz, písemně na adrese SEND Předplatné, Ve Žlíbku 1800/77, 193 0 Praha 9.
Distribuce pro Slovensko:
Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,
SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk
Distribution rights in all remainig areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):
Kubon and Sagner, Postfach 340108,
D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | *ČČH is published quarterly.*
Toto číslo vyšlo v prosinci 2022 | *This issue was published in December 2022.*
Cena jednotlivého výtisku: 130 Kč; cena dvojčísla 3–4/2022: 260 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS
http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep
https://www.hsozkult.de/journals/id/zeitschriften-433 http://cejsh.icm.edu.pl
http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky
http://www.proquest.com

ISSN 0862-6111 (tištěná verze / print)
ISSN 2570-9208 (elektronická verze / electronic)

CCH-3-4 text.indb 1056 23.11.2022 17:20:43